

Antiquariaat
Het Bisschopshof

Oude Boeken, Prenten en Kaarten

J.W. Kervezee

Lichte Gaard 1
3511 KT Utrecht 030-314093

Nederlandse stads- en dorpsgezichten
Kaarten en plattegronden
Plaatsbeschrijvingen en atlassen
Geïllustreerde boeken

MERCATOR

Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030 - 32 13 42

Catalogus op aanvraag

CAERT-THRESOOR

Inhoud 12e jaargang, 1993, nr. 3

**De Leidse Boekverkoper Pieter van der Aa
(1659-1733) en zijn kartografische uitgaven**

dr. P.G. Hoftijzer

53

**Een Blaeu-Hondius en een Hondius-Blaeu
atlas**

dr. P.C.J. van der Kragt

59

Jacob van Deventer alias Van Campen?

dr. ir. J.C. Visser

63

Varia Cartographica

69

Besprekingen

70

Nieuwe Literatuur en Facsimile-uitgaven

71

Redactie

Drs. P.P.W.J. van den Brink, Dr. H.P. Deys,
Drs. M.M.Th.L. Hamelers, Dr. P.C.J. van der Kragt,
Drs. A.H. Ruitinga, J.W.F. Voogt, Drs. D. de Vries,
Drs. J.W.H. Werner.

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Caert-Thresoor, dhr. J.W.F. Voogt, Universiteit Utrecht,
FRW-Vakgr. Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC
Utrecht.

Aanwijzingen voor auteurs

Op aanvraag verkrijgbaar bij het redactiesecretariaat.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 30,— per
jaar (vier nummers), buitenland f 50,—. Losse nummers
f 10,—. Opgave van abonnementen, adreswijzigingen
en bestellingen van losse nummers aan: Caert-Thresoor,
Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, tel. 01720-
44667, Postgironummer 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is
slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de re-
dactie.

Advertentietarieven

hele pagina per nr.	f 100,—
halve pagina per nr.	f 70,—
1/4 pagina per nr.	f 50,—

Bij plaatsing in één jaargang (4 nrs.): wisselende tekst
10% korting; zelfde tekst 15% korting.

Vraag en aanbod

Kleine advertenties van abonnees kunnen worden opge-
nomen à f 5,— per 12 woorden. Opgave aan de admi-
nistratie.

ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag:

Fragment van de handgetekende Amsterdamse burger-
of schutterswijkkaart van wijk nr. 50. Het origineel wordt
bewaard in de collectie van het Gemeentearchief Amster-
dam. Voor meer uitvoerige informatie over deze kaart, in-
clusief een bibliografische beschrijving, zie blz. 10 van de-
ze jaargang van Caert-Thresoor.

P.G. Hoftijzer

De Leidse boekverkoper Pieter van der Aa (1659-1733) en zijn kartografische uitgaven

Inleiding

De eerste beschrijving in C. Koemans monumentale bibliografie van de Nederlandse kartografie, *Atlantes Neerlandici*, heeft tot onderwerp de kartografische produktie van de Leidse boekverkoper Pieter van der Aa (1659-1733). Het betreft een reeks van negen atlanten en plaatwerken, die zijn verschenen tussen 1707 en 1729. De behandeling van deze uitgaven wordt voorafgegaan door een kritische beoordeling van het oeuvre van Van der Aa. Volgens Koeman bekommerde Van der Aa zich weinig om de originaliteit en betrouwbaarheid van zijn kaarten. Hij ging zelfs zover de projectie ervan ondergeschikt te maken aan de lay-out van de uitgaven waarin ze verschenen. De conclusie luidt: 'These cartographic oddities and the unattractive engraving of his maps make Van der Aa's products of little interest.'¹ In kartografisch opzicht heeft Pieter van der Aa inderdaad niet recht op veel meer dan een bescheiden plaats in de geschiedenis van de Nederlandse kaart- en atlasproduktie. Vanuit boekhistorisch oogpunt daarentegen is hij een uitermate veelzijdige figuur, in de woorden van de 19de-eeuwse antiquaar Frederik Muller zelfs 'een der vermaardste, en een der meest ondernemende boekhandelaars van zijnen tijd in Europa.'² Het is daarom de moeite waard zijn kartografische produktie eens te bezien tegen de achtergrond van het veel bredere scala van zijn activiteiten als uitgever en boekverkoper.

Boekverkoper en uitgever

Pieter van der Aa werd in 1659 te Leiden geboren als eerste kind van een uit Holstein afkomstige steenhouwer. Na zijn leertijd voltooid te hebben vestigde hij zich in 1682 als zelfstandig boekverkoper. Zijn vroegst bekende uitgave dateert van 1683. Binnen korte tijd wist hij een bloeiend bedrijf op te bouwen, gefundeerd op twee hechte pijlers: enerzijds de uitgeverij en boekhandel, anderzijds het veilingwezen gedurende zijn bijna 50-jarige werkzaamheid heeft hij een zeer groot aantal aucties gehouden.

Aanvankelijk was Pieter van der Aa vooral gespecialiseerd in uitgaven in het Latijn of Frans voor een internationaal geleerd publiek, tijdens de 17de en 18de eeuw

de vaste afzetmarkt van het academisch georiënteerde Leidse boekenbedrijf. Zo verschenen bij hem nieuwe edities van werken van klassieke auteurs, moderne natuurwetenschappelijke studies en talrijke medische werken. Voorts publiceerde hij verscheidene zeer omvangrijke wetenschappelijke seriewerken. Hieronder zijn de drie 'thesaurussen' van Romeinse, Griekse en Italiaanse oudheden. Deze folio-uitgaven, geredigeerd door de Utrechtse hoogleraar Johannes Georgius Graevius en diens Leidse collega Jacobus Gronovius, waren overvloedig geïllustreerd met kaarten en prenten. De prijzen waren er ook naar. De 38 delen van de *Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiae* (1704-1725) kostten zo'n 400 gulden, aanzienlijk meer dan het jaarinkomen van een Leidse wever (ill. 1.)

1. Titelprent van deel I (1694) van de *Thesaurus antiquitatum romanarum*, ed. J.G. Graevius. (Foto: Koninklijke Bibliotheek 's-Gravenhage)

Prof.dr. P.G. Hoftijzer is verbonden aan het Sir Thomas Browne Institute van de Rijksuniversiteit te Leiden, en is tevens bijzonder hoogleraar in de geschiedenis van uitgeverij en boekhandel aan de Universiteit van Amsterdam.

Weldra begon Van der Aa zich echter ook op andere markten te richten. Vanaf de jaren negentig verschenen tal van populair-wetenschappelijke publikaties op het gebied van de geschiedenis, natuurwetenschappen en geografie. Hieronder was de *Historische kronyck* van J.L. Gottfried uit 1698, uit het Duits vertaald en bewerkt door de veelschrijver Simon de Vries, die er ook een *Omstandigh vervolg* bij schreef. De 'groote meenichte konst-figuren' waarmee beide werken waren geïllustreerd bestond uit zo'n 600 portretten en historieprenten van de meest uiteenlopende herkomst. Dit hergebruik van oude koperen platen en reeds gedrukte prenten paste Van der Aa ook toe in andere werken, zoals het tweedelige *Grand theatre historique* uit 1703-1704. Dezelfde illustraties verschenen daarnaast in tamelijk willekeurig samengestelde plaatwerken met stadsgezichten, klederdrachten, of portretten van beroemde personen.³ Een belangrijk onderdeel van zijn uitgaven op het gebied van de geografie wordt gevormd door zijn reeksen reizen en landbeschrijvingen. In 1706 en 1707 gaf hij een verzameling van 127 afzonderlijke, ten dele nooit eerder verschenen Oost- en West-Indische reizen uit, 'Alles doorgaans met nodige landkaarten, menige kast-printen en bequame registers verrijkt.' In 1707 begon Van der Aa zijn 'Les délices'-reeks, bestaande uit geïllustreerde beschrijvingen van allerlei Europese landen. Sommige van deze boeken gaf hij uit in zowel het Nederlands als het Frans en soms ook in groot en klein formaat, dus in een dure en goedkope editie, teneinde op de binnen- en buitenlandse markt een zo breed mogelijk publiek te bereiken.

Gehaaid ondernemer

Dat Pieter van der Aa een scherp zakelijk inzicht had, blijkt niet alleen uit de opbouw van zijn uitgavenfonds. In zijn bedrijfsvoering betoonde hij zich een gehaaid ondernemer. Het meest kenmerkend hierbij is zijn streven om zijn uitgeversrisico te beperken en tegelijkertijd zijn marktaandeel te beschermen en zo mogelijk te vergroten. Van der Aa was een van de eersten die de methode van uitgave bij intekening in de Noordelijke Nederlanden op grote schaal toepasten. Ter bescherming van zijn uitgaven tegen nadruk vroeg Van der Aa privileges aan bij de overheid. Er zijn van hem ruim 20 van dergelijke octrooiën bekend, meer dan van enig andere boekverkooper uit deze periode. Hij wist zelfs te bewerkstelligen dat de boete waartoe overtreders van de privileges werden veroordeeld, werd opgetrokken van een magere 300 gulden tot het veel afschrikwekkender bedrag van 3000 gulden.⁴ Daarnaast sloot hij met vooraanstaande collega's in het land samenwerkingsverbanden. Zo trachtte hij met de Utrechtse academiedrukker François Halma meer greep te krijgen op de markt voor wetenschappelijke uitgaven, terwijl hij met dezelfde Halma en de Amsterdamse boekverkooper Pieter Mortier enige tijd een compagnie vormde voor de uitgave van katholieke en protestantse bijbels in verschillende talen. Zeer actief was Van der Aa in het adverteren van zijn publikaties. Hij plaatste aan de lopende band advertenties in de couranten, refereerde in voorwoorden en dedicaties aan zijn overige uitgaven, en gaf bovendien een groot aantal fonds- en assortimentscatalogi uit. Dergelij-

CATALOGUE

De nouvelles & tres exactes

CARTES GEOGRAPHIQUES, de VILLES, & autres TAILLES DOUCES.

Grandes Cartes Geographiques de plusieurs feuilles sur Papier Royal.

Les XVII. Provinces Unies, de 9 feuilles, avec 24 des principales Villes.

Les VII. Provinces Unies, de 4 feuilles.

La France, de 6¹/₂ feuilles.

L'Italie, de 6¹/₂ feuilles.

L'Allemagne de 7¹/₂ feuilles, comme aussi 24 de ses principales Villes.

Terre Sainte, de 4 feuilles. Nota la Description est Flamande.

Les suivantes sont chacun d'une double feuille d'Atlas.

Mappe-monde, ou Description generale du Globe Terrestre & Aquatique, selon les nouvelles Observations de Messieurs de l'Academie des Sciences, &c.

L'Europe, par les mêmes.

L'Asie, par les mêmes.

L'Afrique, par les mêmes.

L'Amerique, par les mêmes.

Planisphere Terrestre, suivant les nouvelles Observations des Astronomes. Dressé & présenté au Roi tres Chretien, par Mr. Cassini le fils, de l'Academie Royale des Sciences.

L'Italie, ou sont exactement marquez les Postes & les Chemins, par Jacques Cantelli de Vignola, Geographe du Duc de Medene.

Lcs

CATAL. DES CARTES GEOGR.

Les suivantes sont sur une feuille forme d'Atlas.

L'Afrique, avec ses Royaumes, Provinces, Iles, & Rivières, suivant les Relations les plus recentes des meilleurs Voyageurs.

L'Amerique, avec tous ses Royaumes, Etats, Iles, Ports, Bayes & Rivières, dressée suivant les plus nouvelles découvertes par les plus habiles Geographes.

L'Archipel, avec toutes ses Iles & les Côtes des environs, suivant les anciens Geographes, & les Memoires des meilleurs Navigateurs modernes.

Carte exacte de toutes les Provinces, Villes, Bourgs, Villages & Rivières du vaste & puissant Empire de la Chine, faite par les Ambassadeurs Hollandois dans leur Voyage de Batavia à Peking, dressée par Jean Nieuhof, Maitre d'Hotel de cette Ambassade.

Golfe de Venise, avec les Côtes maritimes, Bayes & Ports &c. de la Grèce, Dalmatie & Italie, tres exacte.

Græcia Antiqua Sophiani, per Abrahamum Ortelium descripta, nunc denuò aucta & emendata.

Novissima & accuratissima Tabula Regnorum Hispaniæ & Portugalliæ, Publicis ac Regiis Viis ornata.

Description exacte & fidele des Villes, Bourgs & Villages que les Ambassadeurs de Hollande ont rencontré dans leur Voyage par Terre de la Ville d'Osaka jusqu'à Jedo, Capitale du Japon.

Voyage des Ambassadeurs de Hollande par Mer de Nangasacki à Osaka.

Italia Antiqua, cum Insulis Sicilia, Sardinia & Corsica, Authore N. Sanfon Abbavillæo, Christianiss. Galliarum Regis Geographo.

Nova & exacta Chorographia Latii, sive Territorii Romani. Juxta Veterem & Novum Situm parallela nominum comparatione elaborata.

La Morée, autrefois le Peloponnes, avec toutes ses Iles, dressée par les plus exacts Geographes.

Q 5

Ta-

2. Twee pagina's uit de 'Catalogue des livres ...', opgenomen achterin Van der Aa's *Les délices de Leide* (1712). (Foto: Koninklijke Bibliotheek 's-Gravenhage)

ke catalogi werden gewoonlijk achterin zijn publikaties opgenomen maar waren ook los in zijn winkel verkrijgbaar. Uit deze lijsten er is er een van 70 pagina's⁵ kan men een uitstekend beeld krijgen van de enorme omvang van zijn assortiment aan boeken, losse kaarten en prenten (ill. 2.) Hieronder zijn ook vele buitenlandse uitgaven, want Van der Aa was zeer actief in de internationale boekhandel. Hij stond in correspondentie met buitenlandse collega's en bezocht, tot de oorlog met Frankrijk dat onmogelijk maakte, trouw de halfjaarlijkse boekenmis te Frankfurt.⁶

Eigenlijk was Pieter van der Aa, met zijn soms weinig scrupuleuze handelwijze, een maat te groot voor zijn concurrenten. Zowel in Leiden als elders zag men zijn praktijken met lede ogen aan. Omdat men vreesde dat hij de markt volledig naar zijn hand wilde zetten, werden combines gevormd om hem tegen te streven. Dit verklaart wellicht mede waarom hij in 1713, na de dood van de Leidse academiedrukker Abraham Elzevier, niet meteen tot diens opvolger werd benoemd, hoewel hij toen al diens drukkerij naast het Leidse Academiegewbouw had overgenomen. Waarschijnlijk de vele opdrachten in zijn uitgaven wijzen hierop genoot Van der Aa echter de protectie van invloedrijke beschermers, want twee jaar later volgde de benoeming tot academie- en stadsdrukker alsnog.

Pieter van der Aa zou werkzaam blijven tot 1730, rond welk jaar hij een beroerte heeft gekregen. Drie jaar later overleed deze 'grand old man' van de Leidse boekhandel op 74-jarige leeftijd. Het definitieve einde kwam in 1735, toen zijn weduwe een grote veiling van de fondsen van haar man onder de boekverkopers organiseerde.⁷

Over het persoonlijk leven en karakter van Pieter van der Aa is weinig bekend. Dat ijdelheid en eerzucht hem niet vreemd waren, blijkt uit zijn pronken met het academiedrukkerschap en de benoeming tot Ridder in de Orde van St. Marcus door de Doge van Venetië, waarschijnlijk als waardering voor zijn fraaie uitgaven over deze stad.⁸ Hij was ook een groot verzamelaar van boeken en kunst. Er waren twee veilingen in 1729 en 1735 nodig om zijn enorme boek- en prentcollectie te verkopen.⁹ Ten dele diende deze verzameling zijn uitgeveractiviteiten, of was er een uitvloeisel van. Zo vindt men er een groot aantal geografische werken en reisbeschrijvingen in, waaronder enkele in manuscript. Voorts bezat hij een grote autografencollectie en prentverzameling, en een reeks geschilderde portretten van vele Leidse hoogleraren en beroemde mannen als Erasmus en Descartes.

Kaarten van allerlei herkomst

Wat is nu de plaats van Van der Aa's kartografische uitgaven binnen zijn fonds? Alvorens hierop in te gaan, moet worden vastgesteld dat het tamelijk opmerkelijk is dat hij zich überhaupt heeft bezig gehouden met de uitgave en verkoop van kaarten en atlassen. In Leiden bestond namelijk geen enkele traditie op dit gebied. Het Leidse boekenbedrijf, dat toch een aanzienlijk aandeel van de Nederlandse boekproductie voor zijn rekening

nam, was bijna exclusief op een academische clientèle gericht; voor de druk en distributie van kaarten en atlassen miste men niet alleen de technische kennis, maar ook een afzetmarkt, zaken die in de grote koopmansstad Amsterdam in veel ruimer mate voorhanden waren. Het is daarom interessant om te zien hoe Van der Aa zijn activiteiten op dit terrein heeft ontplooid.

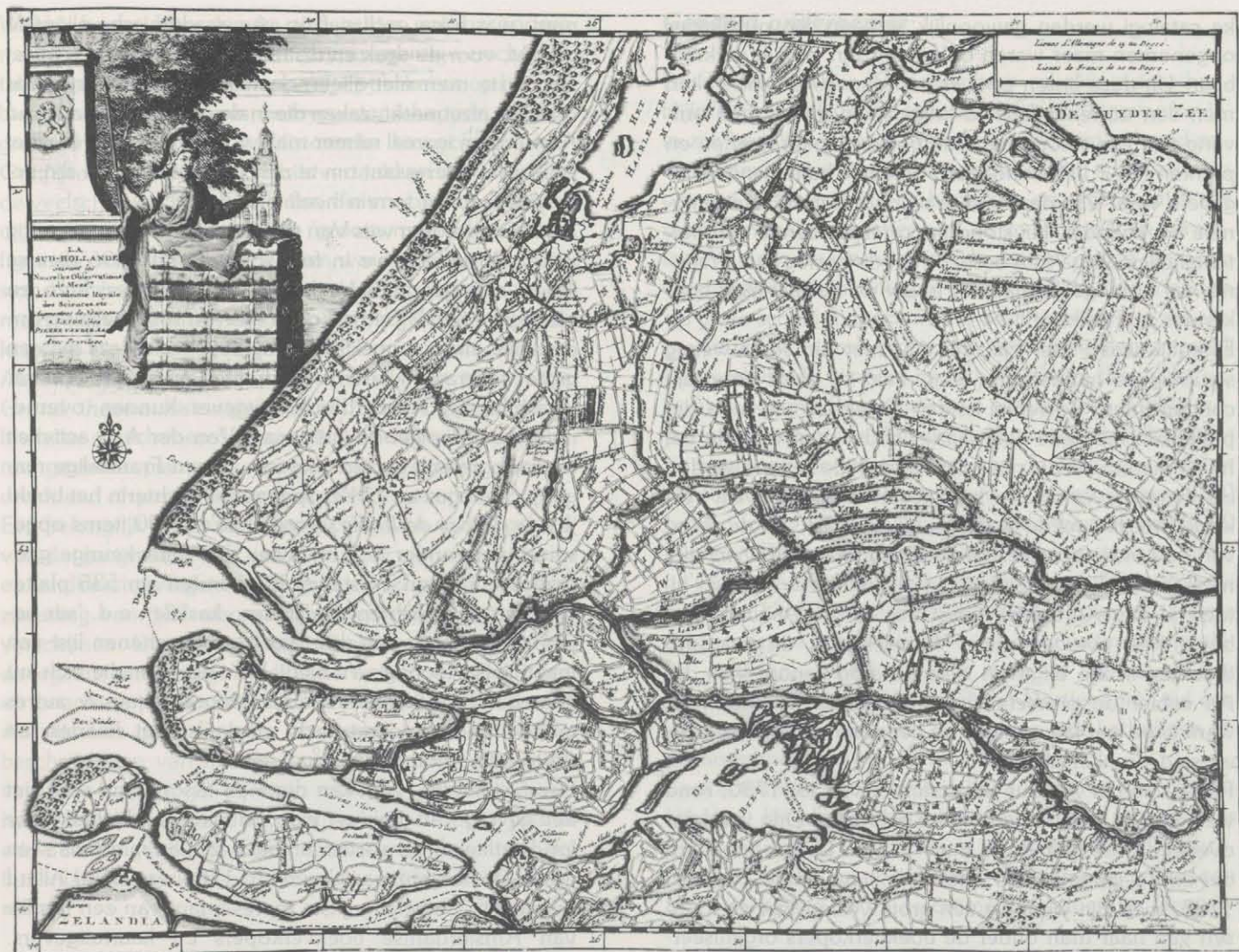
Als kaartverkoper was Van der Aa al in de jaren negentig actief. Zo vinden we in fondscatalogi uit 1696 diverse lijsten met geografische kaarten en stadsgezichten en plattegronden.¹⁰ De herkomst hiervan is vooralsnog onduidelijk, maar mogelijk had hij reeds rond deze tijd een grote voorraad kaarten en prenten van een andere, waarschijnlijk Amsterdamse uitgever kunnen overnemen. In de volgende jaren nam Van der Aa's activiteit op kartografisch gebied snel toe. In een Franstalige magazijn-catalogus uit 1712, opgenomen achterin het boekje *Les délices de Leide*, worden zo'n 1000 items opgesomd, waaronder 132 'nieuwe, zeer nauwkeurige geografische kaarten en stadsplattegronden' en 535 plattegronden en gezichten van steden, kastelen e.d. 'sur papier d'atlas'.¹¹ In een drie jaar later verschenen lijst van maar liefst 46 pagina's biedt Van der Aa, die zich nu 'marchand en livres, en cartes géographiques & autres tailles douces' noemt, acht pagina's met kaarten en stadsplattegronden aan.¹²

Deze uitbreiding van Van der Aa's assortiment was niet het gevolg van nieuwe eigen uitgaven. Hij had deze fondsartikelen verworven uit het bezit van minstens twee grote Amsterdamse uitgevers. In 1706 was Carel Allard overleden, de belangrijkste representant van een familie van Amsterdamse boekverkopers en kaartuitgevers. Twee jaar na Allards dood organiseerde diens zoon Abraham een veiling onder de boekverkopers, waar een enorme voorraad aan atlassen, stedenboeken, kaarten in velerlei formaat, alsmede de meest uiteenlopende plaatwerken aan de man werd gebracht.¹³ Dat Van der Aa hier een vooraanstaand koper is geweest blijkt uit de talrijke verwijzingen naar Allard in zijn uitgaven en in zijn fonds- en assortimentscatalogi.¹⁴

De tweede gelegenheid waarbij hij zijn voorraad aanmerkelijk heeft uitgebreid was de waarschijnlijk onderhandse verkoping van het eveneens zeer omvangrijke fonds van de Amsterdamse kunst- en kaartverkoper Frederik de Wit in 1710. De Wit was zelf reeds overleden in 1706, maar zijn weduwe had de zaak nog voortgezet tot haar dood in 1709. Het is waarschijnlijk vooral bij deze gelegenheid geweest dat Van der Aa zijn aanzienlijke assortiment aan grafische kunst heeft verworven.¹⁵ Het betrof hier overigens niet alleen afdrukken, maar ook de originele koperen platen, want op veel kaarten en prenten met het adres van Van der Aa blijkt het oorspronkelijke impressum van De Wit te zijn verwijderd.

Zo was er vanaf 1710 opeens in Leiden een boekverkoper actief met grote voorraden kaarten en prenten. Een kleine selectie uit een catalogus van Van der Aa uit 1717 toont de grote variëteit op kartografisch gebied:

Caarten der oude Geographie, volgens Pomp. Mela, in 4°; Atlas nieuw, van 100 Caarten, op schryf bladen; di-to 200 Caarten, op kleyn mediaan bladen; Atlas Con-

3. Kaart van Zuid-Holland uit Van der Aa's Nouvel atlas (1714), met een afbeelding van het Leidse Academieggebouw en Minerva met een stapel lakense stoffen. (Foto: Universiteitsbibliotheek Leiden, Collectie Bodel Nijenhuis)

tractus nieuw, om in de sack te dragen, 54 Ca. in 8°; Atlas van 141 Voyagie Caarten op kleyn mediaan bladen; Caart van Duytsland, groot 7 bladen en een half; Stedeboek van Europa, 131 Olyph. bladen; Stedeboek van Nederland, 127 Olyph. bladen; 25 Verscheyde grootste Steden der Wereld, yder 4 bladen; Forten en steden in plano, op schryfpapier, of twee boven een, om in Atlassen te kunnen binden.¹⁶

Het is deze overvloed die het Van der Aa mogelijk maakte zoveel kaarten en prenten van allerlei herkomst in zijn uitgaven op te nemen. Maar hij kon er ook naar believen atlassen en plaatwerken van samenstellen. Koeman geeft een verkorte lijst van dergelijke composietwerken uit een gedrukte catalogus van Van der Aa uit 1729, en vele van deze uitgaven vinden we ook terug in het verslag van de veiling van Van der Aa's nagelaten ongebonden boeken in 1735.¹⁷

Eigen werk

Toch voegde hij daar zelf nog het nodige aan toe. Hoewel het zonder diepgaand vergelijkend onderzoek niet eenvoudig is onderscheid te maken tussen de kaarten

die hij van anderen had verworven en die welke hij zelf had laten vervaardigen, kunnen toch enkele nieuwe atlassen op zijn naam worden gezet. In 1713 publiceerde hij zijn eerste 'atlas' op groot formaat: *Le nouveau theatre du monde, ou la geographie royale*, voorzien van een prachtige titelprint en opgedragen aan de zoon van de Doge van Venetië.¹⁸ Een jaar later bracht hij een tiendelige mini-atlas op de markt met 272 kleine kaarten van de gehele wereld. Deze *Atlas soulagé de son gros & pesant fardeau* was volgens het titelblad een handzaam werk, waarin men op ieder moment de wereld kon bezoeken.¹⁹ In hetzelfde jaar volgde nog een tweetal atlassen, beide onder de titel *Nouvel atlas*²⁰ (ill. 3.) Volgens een 'Avis au lecteur' in een van deze atlassen konden de kaarten een vergelijking met welke andere ook doorstaan. Ongedateerd is de verzameling *Cartes des itinéraires & voïages modernes*, bestaande uit 112 kaarten en gepubliceerd als begeleidend werk bij de Franse vertaling van zijn reeks Oost- en Westindische reizen.²¹ Men vindt dezelfde kaarten, die speciaal voor dit doel waren gegraveerd, gewoonlijk ook in de losse delen van de Nederlandstalige serie.

In geen van deze eigen atlassen van Van der Aa is, zoals Koeman heeft opgemerkt, sprake van originaliteit. Door-

4. Titelprent van Van der Aa's *Galerie agréable du monde* (1729). (Foto: Koninklijke Bibliotheek 's-Gravenhage)

gaans zijn het bewerkingen of navolgingen van Nederlandse of buitenlandse voorbeelden. Zo dragen de 95 merendeels kleine kaarten in het *Nouveau theatre du monde* het bijschrift 'Suivant les nouvelles observations de Messrs. de l'Academie Royale des Sciences. Augmentées de nouveau à Leide.' Het enige onderdeel in deze atlas dat aanspraak kan maken op enige oorspronkelijkheid is de begeleidende tekst. Van der Aa had hiervoor naast een vooralsnog ongeïdentificeerde 'Mr. Ferrarius' de Hugenootse broedschrijver Nicolas Gueudeville aangezocht, die vaker vertaal- en redactiewerk voor hem verrichtte. Hoewel Gueudeville's tekst in hoofdzaak is gebaseerd op eerdere werken, doorspekte hij zijn beschrijvingen met tal van eigenninnige observaties.²² Hoewel het luxueuze uiterlijk van sommige van zijn atlassen anders doet vermoeden, was het Van der Aa niet in de eerste plaats om de kwaliteit van de inhoud te doen. Zijn werkzaamheid op dit gebied volgt volledig zijn algemene uitgeversstrategie: met zijn kartografische uitgaven trachtte hij de van oudsher vrijwel geheel door Amsterdammers beheerste kaart- en atlasuitgeverij open te breken. Door het hergebruik van koperen platen en reeds afgedrukte kaarten en het nadrukken van nieuwe kaarten kon hij goedkoper produceren dan zijn concurrenten en slaagde hij erin de Amsterdamse alleenheerschappij te doorbreken. Daarmee past hij overigens in het beeld van de Nederlandse kartografie gedurende de eerste decennia van de achttiende eeuw. In plaats van pioniers waren de Nederlandse kaartuitgevers navolgers geworden, die terend op hun rijke traditie weliswaar nog steeds prachtige produkten afleverden, maar die wat betreft de inhoud van hun kaarten en atlassen in toeneemende mate afhankelijk waren geworden van het buitenland, met name Frankrijk.

Pieter van der Aa was een tegenstrijdige figuur: enerzijds een vooraanstaand academisch uitgever met toonaangevende wetenschappelijke publikaties, anderzijds een door de wol geverfd ondernemer die op alle mogelijke manieren geld trachtte te verdienen. Beide aspecten komen tot uitdrukking in een van zijn laatste publikaties, en misschien wel de meest megalomane ervan, de *Galerie agréable du monde* uit 1729²³ (ill. 4.) In deze reusachtige, uit 66 folio-delen bestaande composiet-atlas, waarvan vandaag de dag slechts twee complete exemplaren zijn overgeleverd, bracht hij zo'n 3000 stukken uit zijn kaart- en prentvoorraad nog eens bijeen. De variëteit ervan is overweldigend; hier wordt, aan de hand van talloze kaarten, panorama's en stadsgezichten, afbeeldingen van kerken en paleizen, portretten van beroemde personen, prenten van klederdrachten en voorstellingen van zeden en gewoonten, de wereld vertoond zo als hij aan de toenmalige Europeanen bekend was. In zijn bericht voor de intekenaars schrijft Van der Aa dat hij twintig jaar aan de totstandbrenging ervan had gewerkt en dat het een eenmalig werk was waarvan slechts 100 exemplaren zouden worden gedrukt. De prijs van dit 'ouvrage de plaisir & d'utilité' bedroeg 416 gulden, een fortuin in die dagen. Ondanks alle mooie woorden kan men zich echter niet aan de indruk onttrekken dat de *Galerie* vooral een poging van de bejaarde Van der Aa was om, alvorens zich uit de boekhandel terug te trekken, zich met één klap van zijn voorraden te ontdoen.

NOTEN

1. Koeman, C., *Atlantes neerlandici*. - vol. 1. - Amsterdam, 1967. - blz. 2. In Koemans eerder verschenen proefschrift *Collections of maps and atlases: Their history and present*

- state. - Leiden, 1961. - blz. 63, wordt in plaats van 'oddities' zelfs gesproken over 'monstrosities.'
2. Muller, F., *Catalogus van de Bibliotheek der Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels*. - Amsterdam, 1855. - blz. 137.
 3. Bijv. *Representation, ou l'on voit un grand nombre des isles ..., comme aussi les habillemens & meurs des peuples ..., item les animaux, arbres & plantes dans les quatre parties de l'univers*. - z.jr. (ex. KB Den Haag); *Habillemens de plusieurs nations, représentez au naturel en cent trente-sept belles figures*. - z.jr. (ex. UB Groningen); *Icones clarissimorum medicorum, philosophorum, liberales artes profitentium aliorumque*. - z.jr. (ex. KB Den Haag).
 4. Zie Van Eeghen, I.H., Pieter van der Aa, boekverkoper Leiden (1677-1730) en de strijd om de privileges. - In: idem, *De Amsterdamse boekhandel 1680-1725*. - Deel 5-I, *De boekhandel van de Republiek 1572-1795*. - Amsterdam, 1978. - blz. 179-191.
 5. *Catalogue des livres françois, italiens et anglois: En toutes sortes de facultés, nouvellement recues de France, d'Italie; & de plusieurs autres endroits ...* - z.jr. [1720?] (ex. Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel).
 6. Zie Hoftijzer, P.G., The Leiden bookseller Pieter van der Aa (1659-1733) and the international book trade. - In: Berkvens-Stevelinck, C., et al. (eds.), *Le Magasin de l'Univers. The Dutch Republic as the centre of the European book trade*. - Leiden, 1992. - blz. 169-184.
 7. Voor het verslag van de veiling, die vier dagen duurde, zie Gemeente Archief Leiden, Notarieel Archief 1925, ff. 457-522.
 8. Bijv. *Splendor magnificentissimae urbis Venetiarum clarissimus; e figuris elegantissimis, & accurata descriptione erricans ...* - 2 dln., z.jr. (ex. Museum Meermann-Westreenianum, 's-Gravenhage).
 9. *Bibliotheca exquisitissima, sive librorum selectissimorum collectio in omni facultate, arte, scientia & lingua ... Quos ... collegit ... Petrus van der Aa*. - 3 dln., Leiden, 1729 (ex. UB Leiden); *Bibliotheca splendidissima, sive librorum selectissimorum collectio in omni facultate, arte, scientia & lingua ... quos ... collegit ... Petrus vander Aa*. - Leiden, 1735 (ex. Gemeente Archief Leiden).
 10. Bijv. in de 6 blz. tellende fonds- en magazijn-catalogus *Suppositio sive index librorum quos Petrus van der Aa impressit / Tabulae geographicae, &c.*, opgenomen achterin zijn uitgave van Rufus, Q. Curtius, *De rebus gestis Alexandri Magni*. - 1696 (ex. UB Leiden); uit hetzelfde jaar dateert de 16 blz. tellende *Catalogue des cartes géographiques & villes* (ex. Bibliothèque Nationale, Parijs).
 11. *Catalogue des livres, des cartes géographiques, de villes tant en plan qu'en profil, & d'autres estampes ou tailles douces*. - 1712 (2 ex. UB Leiden).
 12. *Catalogue des livres, de cartes géographiques, des villes, châteaux &c. de l'univers, tant en plan qu'en profil; publiés en France, en Allemagne, en Angleterre & ailleurs*. De lijst is opgenomen achterin de Franstalige edities van More, Th., *Utopia* en Erasmus, D., *Lof der zottheid*, beide uit 1715 (ex. UB Leiden).
 13. Koeman, *Collections of maps and atlases*, blz. 57-59.
 14. Vgl. Van der Aa's ongedateerde uitgave *Naukeurige afbeeldingen der voornaamste sterke steden en vestingen in Spanjen, Vrankryk, Italien, Savoyen, Duytsland en Nederlanden ...*, met in de titel de vermelding 'In koper gesneden van Carel en Abraham Allard, en andere'; de kaarten hierin maken nog melding van het privilege van Allard (ex. UB Leiden).
 15. Vgl. echter Van Eeghen, *Amsterdamse boekhandel*, deel 3, blz. 264, voor de vermelding van advertenties in de *Nouvelles de la République des Lettres* van 1710, waarin de Amsterdamse boekverkoper Pieter Mortier bekend maakte dat hij de atlas en kaarten van Frederik de Wit had gekocht. Mogelijk had Van der Aa de voorraad van De Wit gekocht via Mortier.
 16. *Catalogus van fraaye nieuwe land-kaarten, steden, fortresen, gezigten, portretten, dragten, architectuur werken, en andere konst printen ...*, opgenomen achterin [Van Limborch, Fr. van], *Brief behelsende twee preuven dat het Hof van Holland voor den jaare 1429, is opgerecht*. - Leiden, 1717, in-2 (ex. UB Leiden).
 17. Koeman, *Atlantes neerlandici*, deel 1, blz. 1-2. Voor het veilingverslag zie noot 7. De atlanten werden verkocht in de uitvoeringen 'witt', 'gescheijde' en 'gedekt'. Drie jaar later kondigden Johannes Covens en Pieter Mortier overigens in een advertentie in de *Amsterdamsche courant* aan dat zij het gehele assortiment aan 'kaarten, plans en prenten van wylen den Heer Pieter van der Aa' hadden overgenomen. Uit het veilingverslag blijkt dit niet, maar mogelijk ging het om onverkochte restanten. Zie Van der Krogt, P.C.J., *Advertenties voor kaarten, atlanten globes, e.d. in Amsterdamse kranten 1621-1811*. - Utrecht, 1985, nr. 741.
 18. [Gueudeville, N. & Mr. Ferrarius], *Le nouveau théâtre du monde, ou la géographie royale*. - 1713 (ex. UB Utrecht); zie Koeman, *Atlantes neerlandici*, nr. Aa 6. Volgens de *Catalogue de quelques livres, cartes, [sic] géographiques, & estampes*, opgenomen achterin Deseine, F., *Rome moderne*. - 1713 (ex. UB Leiden), waarin ook prijzen staan vermeld, kostte dit luxé-werk ongekleurd f 22.18 en gekleurd f 31.5.
 19. Koeman, *Atlantes neerlandici*, nr. Aa 5 (ex. UB Leiden). Men vindt deze kaarten ook in de *Nouveau petit atlas ou nouvelles cartes géographiques*. - z.jr., zie Koeman, *Atlantes neerlandici*, nr. Aa 4.
 20. Koeman, *Atlantes neerlandici*, nrs. Aa 7 en 8.
 21. *Cartes des itinéraires et voïages modernes qui ont esté faits tant par mer que par terre, dans toutes les parties du monde, & particulièrement dans l'Asie, l'Afrique & l'Amerique*. - z.jr. (ex. UB Leiden). Zie Koeman, *Atlantes neerlandici*, nr. Aa 1. Vgl. ook de *Atlas nouveau et curieux des plus celebres itinéraires*, z.jr. (Koeman, *Atlantes neerlandici*, nr. Aa 2).
 22. Zie Rosenberg, A., *Nicolas Gueudeville and his work (1652-172?)*. - The Hague [etc.], 1982. - blz. 91-93.
 23. Koeman, *Atlantes neerlandici*, nr. Aa 9.

SUMMARY

The Leiden bookseller Pieter van der Aa (1659-1733) and his cartographical publications

This article studies the low-rated production of maps and atlases by the Leiden bookseller Pieter van der Aa (1659-1733) not from a cartographic but from a bookhistorical point of view. Although Van der Aa's publishing activities at first were aimed at an academic clientele, he soon entered the market for more popular books on history, travel and geography. Having acquired a large stock of maps, prints and copperplates from various Amsterdam publishers to insert in his publications or sell separately and not having too many scruples about copying and pirating the work of other publishers, he was able to build an attractive publishing list. The same strategy he developed in his cartographic production by issuing maps and atlases for a wide, non-professional public, thus undercutting the Amsterdam publishers, who virtually had held a monopoly in Dutch cartography since the early seventeenth century.

Nu te koop van de auteur:

P.C.J. van der Krogt, *Advertenties voor kaarten, atlanten, globes e.d. in Amsterdamse kranten 1621-1811*. With introd. in English. Utrecht, 1985. Geb. XV, 473 p. Met registers op namen, gebieden en onderwerpen.
Te bestellen door overmaking van f 79,- + f 8,- verzendkosten op gironr. 1.871.411 t.n.v. P.C.J. van der Krogt te Delft onder vermelding van 'Advertenties'.

Een Blaeu-Hondius en een Hondius-Blaeu atlas

Bibliografisch onderzoek kan nooit volledig zijn. Hoe diepgaand het onderzoek ook is en hoeveel collecties men ook bezoekt, na publikatie zal altijd blijken dat er toch omissies zijn. Zonder ook maar iets ten nadele van het vele werk te zeggen, dat prof. Koeman en zijn medewerkers verzet hebben voor de *Atlantes Neerlandici*, geldt bovenstaande uitspraak ook voor deze enorme bibliografie.

Tijdens het 1e Mercator-symposium dat in februari 1992 te Duisburg gehouden werd, zijn de deelnemers ontvangen in het Kultur- und Stadthistorisches Museum Duisburg, de opvolger van het Niederrheinisches Museum. Reeds in 1986 had dit museum zijn *Bestandskatalog der Atlanten, Erdbeschreibungen und Globen* uitgegeven.

1. Titelpagina van de *Atlas Novus*... in zwey Theil, uitgegeven door Henricus Hondius, 1633 (Kultur- und Stadthistorisches Museum Duisburg, inv.nr. 78:28).

dr. P.C.J. van der Krogt, onderzoeksmedewerker voproject Explokart, Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen Utrecht en redacteur historische kartografie, HES uitgevers Utrecht.

Een aantal exemplaren daarvan waren verkrijgbaar. Bestudering van de uitgaven van de atlanten van Mercator-(Hondius) in deze catalogus met 70 atlanten en globes leverde twee titels op, die niet in de *Atlantes Neerlandici* te vinden waren, nl. een Mercator-Hondius atlas met impressum van Willem Jansz. Blaeu (nr. 75:661) en een *Atlas Novus* in twee delen van Henricus Hondius uit 1633 (nr. 78:28).

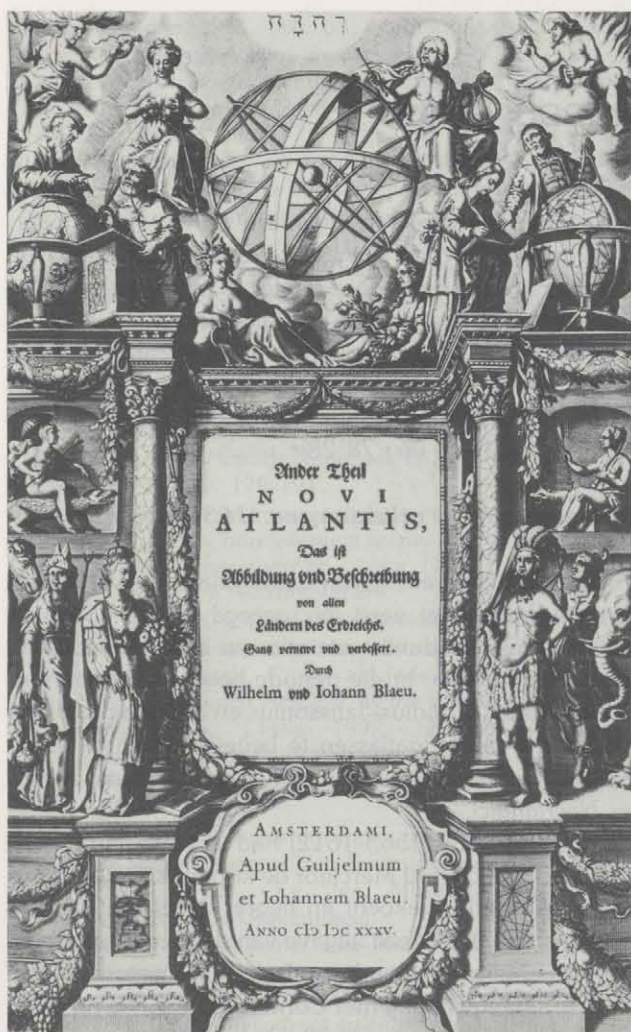
Concurrentie in atlanten, ca. 1630-1636

Voordat tot bespreking van beide atlanten overgegaan kan worden, moet eerst iets gezegd worden over de Amsterdamse produktie van atlanten in de periode van ca. 1630 tot 1636. In die periode begon de concurrentiestrijd tussen Hondius-Janssonius en Blaeu zich ook op het gebied van landatlanten te begeven. Het volgende overzicht is voornamelijk ontleend aan Koemans *Atlantes Neerlandici*.

Jodocus Hondius (1563-1612) had in 1604 van de erfenamen van Gerard Mercator de koperplaten van diens onvoltooide atlas gekocht en begon direct met de voltooiing ervan. De eerste uitgave van de nieuwe atlas, die we thans Mercator-Hondius-atlas noemen verscheen in 1606 in samenwerking met Cornelis Claesz. Na de dood van Jodocus Hondius in 1612 werd de uitgave van atlanten voortgezet door zijn zoons, eerst Jodocus Hondius jr. (edities tot en met 1619) en later Henricus Hondius (edities vanaf 1623). Deze laatste werkte veel samen met zijn zwager Johannes Janssonius.

Toen gebeurde er iets merkwaardigs. Op een of andere manier wist Willem Jansz. Blaeu 37 koperplaten te bemachtigen, die Jodocus Hondius jr. als nieuwe aanvulling op de Mercator-Hondius atlas had laten graveren. Jodocus jr. was op 18 augustus 1629 overleden en kennelijk was het Blaeu gelukt de hand op de inboedel te leggen voordat Jodocus' broer Henricus en zwager Johannes Janssonius de platen in bezit konden krijgen. Met de aankoop van deze platen begaf Blaeu zich op de atlasmarkt en werd concurrent van de uitgeverij van Hondius-Janssonius. Hij had al plannen voor een atlas; de aankoop van Hondius' platen zorgde ervoor dat hij zijn plan eerder kon realiseren. Al in 1630 verscheen een atlas met 60 kaarten: 23 van hemzelf en 37 van Jodocus Hondius jr., die echter alle voorzien waren van Blaeu's impressum. Zeer suggestief noemde Blaeu deze atlas *Atlantis Appendix, sive pars altera* (Aanvulling op de Atlas, oftewel deel twee). Met de Atlas wordt die van Mercator bedoeld.

Henricus Hondius en Johannes Janssonius lieten het er niet bij zitten. Zo snel mogelijk gaf elk van hen een 'aanvullende atlas' uit en tegelijkertijd maakten ze plannen voor een geheel nieuwe atlas. In maart 1630 gaven ze de opdracht 36 nieuwe koperplaten te graveren om de platen die in handen van Blaeu gekomen waren te ver-

2. Titelpagina van de *Ander Theil Novi Atlantis*, uitgegeven door Willem Jansz. Blaeu, 1635. Hier gebruikt als tweede deel van de *Atlas Novus*... in zwey Theil van Henricus Hondius (Kultur- und Stadthistorisches Museum Duisburg, inv.nr. 78:28).

vangen. Het lukte Janssonius nog in 1630 de *Atlantis Maioris Appendix, sive Pars Altera* (Aanvulling op de grote *Atlas*, oftewel deel twee) met 80 kaarten uit te geven. In 1631 verscheen een gelijknamige uitgave van Henricus Hondius, die echter vele andere kaarten bevat. Ook in 1631 kwam er bij Blaeu een nog grotere aanvulling uit, nu getiteld: *Appendix Theatri A. Ortelii et Atlantis G. Mercatoris* (Aanvulling op het *Theatrum* van A. Ortelius en op de *Atlas* van G. Mercator), met bijna 100 kaarten.

Daarop kwam Hondius in 1633 met een nieuwe, Franse editie van de reguliere Mercator-Hondius atlas, met daarin vrijwel alle kaarten uit zijn *Appendix*. De Duitse editie verscheen in hetzelfde jaar. In verband met de nieuw opgedoken atlassen moet daarbij opgemerkt worden dat voor de anderstalige edities de Franse titelpagina genomen is, waarbij de nieuwe titel en impressum over de Franse tekst zijn geplakt.

Bij Blaeu is na een paar jaar, in 1634, de 'aanvulling' uitgegroeid tot een echte nieuwe atlas met 150 à 160 kaarten, die dan ook *Novus Atlas* getiteld is en waarvan de teksten in het Duits zijn gesteld. In 1635 volgde daarbij een tweede, aanvullend deel met 49 kaarten. Korte tijd later, nog steeds in 1635, herschikte Blaeu de atlaskaar-

ten tot een echte tweedelige atlas, waarbij elk deel ongeveer 100 kaarten bevatte. Van deze atlas vervaardigde hij edities in de vier belangrijkste talen: Duits, Latijn, Frans en Nederlands.

Weer een jaar later, 1636, bracht ook Henricus Hondius een 'nieuwe atlas' op de markt: *Atlantis Novi Pars Tertia* (derde deel van de nieuwe atlas; de eerdere delen waren al in 1631 en 1632 verschenen als atlassen van Frankrijk en het Duitse Rijk, resp. getiteld *Theatrum Universae Galliae* en *Theatrum Imperii Germanici*).

Uiteindelijk zou Blaeu zijn *Atlas Novus* laten uitgroeien tot vijf delen. Alleen de Duitse editie behield de naam *Atlas Novus*, de andere gingen *Theatrum Orbis Terrarum* heten. De *Atlas Novus* van Hondius-Janssonius telde tenslotte zes delen.

Omdat het wel erg gecompliceerd is, volgt hier nog een lijstje atlassen in chronologische volgorde (met de Koeman-nummers):

1630 Blaeu	<i>Atlantis Appendix</i> (Bl 1)
1630 Janss.	<i>Atlantis Maioris Appendix</i> (Me 31)
1631 Hondius	<i>Atlantis Maioris Appendix</i> (Me 33)
1631 Blaeu	<i>Appendix Theatri A. Ortelii et Atlantis G. Mercatoris</i> (Bl 2)
1633 H.-Janss.	<i>Atlas</i> (Frans en Duits, Me 36-37)
1634 Janss.	<i>Atlas</i> (Nederlands, Me 39)
1634 Blaeu	<i>Novus Atlas</i> (Bl 4)
1635 Blaeu	<i>Novus Atlas</i> (2 dln., Duits, Nederl., Frans, Latijn Bl 5-14)
1635 Hondius	<i>Atlas</i> (Frans, Me 40)
1635 Hondius	<i>L'Appendice de l'Atlas</i> (Me 35)
1636 H.-Janss.	<i>Atlas</i> (Engels, Duits, Me 41-42)
1636 Janss.	<i>Appendix Atlantis</i> (Duits, Me 44)
1636 H.-Janss.	<i>Newer Atlas</i> (2 dln., Duits, Me 45-46)

De Hondius-Blaeu atlas van 1633/1635

De titelpagina van de atlas in Duisburg met catalogusnummer 78:28 is die van de Franse Mercator-Hondius atlas uit 1633, waarbij de Franstalige titel en het impressum overplakt zijn. De titel is *Atlas Novus Das ist Abbildung der gantzen Welt, mit allen darin begriffenen Ländern und Provintzen: Sonderlich von Teutschland, Franckreich, Nederland, Ost und West Indien, von newesten und correcsten Carten, so in Appendix als andere noch aussgegangen zusammen gebracht, mit der Beschreibung deroselben. In zwey Theil*. Het opgeplakte impressum is *Amsterdam bey Henrico Hondio Anno D. 1633* (vgl. Me 38). Twee dingen vallen aan deze titel direct op. Ten eerste is er sprake van *Atlas Novus*, een term die pas een jaar later voor het eerst gebruikt zou worden voor een atlas door Blaeu, terwijl de titel verder de formulering van de Duitse uitgave van de Mercator-Hondius atlas volgt. Ten tweede is er sprake van twee delen, wat in 1633 bij Hondius alleen voor de Franse editie geldt.

De beide delen zijn in één band gebonden. Het eerste deel is identiek aan de Duitse editie van de Mercator-Hondius atlas, uitgegeven door Janssonius en Hondius in 1634 (Koeman, Me 37). Het enige verschil is de kaart van Moravië. Koeman vermeldt voor Me 37 een nieuwe kaart met Hondius' adres. De Duisburgse atlas bevat nog

de kaart met het adres van Janssonius uit het *Theatrum Imperii Germanici* van 1632 (Me 34, kaart 12).

Het tweede deel is een vroege editie van het tweede deel van de *Atlas Novus* van **Willem Jansz. Blaeu**! Inhoudelijk is deze editie grotendeels gelijk aan de uitgave zoals bij Koeman beschreven (Bl 6), ook het jaartal is 1635. De signaturen zijn afwijkend en lopen chaotisch door elkaar (de eerste vier bladen hebben achtereenvolgens: Asia O3, Teutschland Rr, Zz2, Teutschland Hhhh2. In de definitieve uitgave is dat: Asia A, Teutschlandt B, C, Teutschlandt D), verschillende malen is een signatuur doorgehaald en met de pen gewijzigd. Andere verschillen met de door Koeman beschreven editie zijn dat de gevouwen kaart van het rijk van Karel de Grote (Bl 8A, nr. 155) wel aanwezig is en dat de kaart van oud Frankrijk de variant is die door Koeman bij Bl 8A (nr. 156) beschreven is.

De Blaeu-Hondius atlas van 1634

De atlas met catalogusnummer 75:661 heeft ook de graveerde titelpagina met de inscriptie *Gerardi Mercatoris et I. Hondii* van de Franse editie uit 1633 met een opgeplakte titel en impressum. De titel is *Atlas Das ist Abbildung der gantzen Welt, mit allen darin begriffenen Ländern und Provintzen: Sonderlich von Teutschland, Franckreich, Nederland, Ost und West Indien, mit Beschreibung der selben* en het impressum Amsterdam Bey **Wilhelm Blaeu** Anno M.DC.XXXIV. Met uitzondering van het impressum is de titelpagina identiek aan die van de Duitse editie van de Mercator-Hondius atlas, uitgegeven door Janssonius en Hondius in 1634 (Koeman, Me 37). Ook de inhoud is identiek aan die atlas, alleen is de kaart van Moravië dezelfde oude versie als hierboven beschreven bij de Hondius-Blaeu atlas. Vijf kaarten ontbreken (nrs. 31, 34, 42, 55 en 110). De titelpagina van deze atlas is afgebeeld in de biografie van Mercator door Averdunk en Müller-Reinhard (Tafel XIX). Zij namen aan dat dit titelblad niet bij de betreffende atlas behoorde, omdat ze het niet voor mogelijk achtten dat Blaeu de complete Hondius-Mercator-atlas had nagedrukt (noot 6 in dit werk). Dit is echter aan de aandacht van de Nederlandse bibliografen ontsnapt.

Conclusie

Het bestaan van deze beide atlassen kan aantonen dat er in de jaren 1630-1636 toch niet sprake is van twee elkaar op leven en dood concurrerende uitgeverhuizen, iets wat uit het bovenstaande overzicht van de productie wel naar voren komt. Zowel Blaeu als Hondius hebben, mogelijk omdat ze zelf nog niet over genoeg kaarten beschikten, een zo volledig mogelijke atlas uit willen geven met gebruikmaking van het werk van de ander. Toen Willem Jansz. Blaeu in 1634 de atlas van Hondius onder eigen naam verkocht, was van zijn eigen *Novus Atlas* slechts een proef-editie gereed (Koeman, Bl 4, suppl.). Aan de andere kant gebruikte Hondius later een proefuitgave van het aanvullende deel van Blaeu's *Novus Atlas* ter completering van zijn uitgave. Dit suggereert toch wel enige samenwerking.

3. Titelpagina van de Mercator-Hondius Atlas, uitgegeven door Willem Jansz. Blaeu, 1634 (Kultur- und Stadthistorisches Museum Duisburg, inv.nr. 75:661).

Er zijn natuurlijk nog andere mogelijkheden. Het kan om incidentele gevallen gaan, om te voldoen aan de speciale wensen van een klant. Ook kan niet volkomen uitgesloten worden dat het samenvoegen van de beide delen inclusief het wijzigen van de opgeplakte titel bij de eerste atlas en het opplakken van een nieuw impressum bij de ander door een latere eigenaar uitgevoerd is.

LITERATUUR

- H. Averdunk en J. Müller-Reinhard, *Gerhard Mercator und die Geographen unter seinen Nachkommen*. Gotha, 1914. Herdruk: Amsterdam, 1969.
- C. Koeman, *Atlantes Neerlandici I-V*. Amsterdam, 1967-1971.
- C. Koeman en H.J.A. Homan, *Atlantes Neerlandici VI*. Alphen aan den Rijn, 1985.

SUMMARY

A Blaeu-Hondius and a Hondius-Blaeu atlas

In the collections of the Kultur- und Stadthistorisches Museum Duisburg two odd Dutch atlases are present. Both are variants of the German edition of the Mercator-Hondius atlas of 1633 (Koeman, Me 37). The atlas with cat.no. 78:28 has a new German title *Atlas Novus*, in which two parts are mentioned. The two parts are bound in one volume. The second part is a proof edition of Blaeu's *Ander Theil Novi Atlantis* (Bl 6). The other atlas, cat.no. 75:661, has a German imprint of Willem Blaeu. The existence of these atlases may suggest some co-operation between the two concurrents Hondius and Blaeu in the early 1630s. However, these alterations might have been made in a later time.

Boven Indië

Nederlands-Indië en Nieuw-Guinea in luchtfoto's, 1921-1963

Boven Indië

Nederlands-Indië en Nieuw-Guinea in luchtfoto's, 1921-1963

J.R. van Diessen
R.P.G.A. Voskuil

Asia Maior

Slechts een handvol uitverkorenen heeft indertijd het voormalige Nederlands-Indië mogen zien op een wijze die een werkelijk overzicht toeliet: vanuit de lucht. Gelukkig echter is het unieke aanzicht dat zich voor deze bevoorrechte ogen ontrolde, niet met Indië in de geschiedenis verdwenen. Vanaf de oprichting van de Luchtvaart Afdeling van het KNIL in 1921 tot de overdracht van Nieuw-Guinea in 1963 zijn namelijk door Nederlanders, Britten en Amerikanen boven de Indische archipel honderdduizenden luchtfoto's gemaakt, die deels nog in Nederlandse archieven worden bewaard. Daarvan heeft Asia Maior nu de beste bijeengebracht in *Boven Indië - Nederlands-Indië en Nieuw-Guinea in luchtfoto's, 1921-1963*.

Dit prachtige boek (25 x 29 cm, 160 p.) beginnen de auteurs Rob van Diessen en Robert Voskuil met de boeiende geschiedenis van de Indische luchtfotografie. Aandacht krijgen onder meer de LA/ML van het KNIL, de Koninklijk Nederlandsch-Indische Luchtvaart Maatschappij (KNILM), de militaire luchtfotografie boven Indië tijdens de Japanse bezetting en de periode nadien, en de luchtkartering door de KLM in Nieuw-Guinea in de jaren '50 en '60. Vervolgens komen in ruim 130 groot formaat foto's liefst 58 plaatsen in beeld. Natuurlijk gaat het daarbij allereerst om grote steden als Medan, Batavia, Malang, Bandoeng, Soerabaja en Makassar, maar ook tal van minder bekende worden belicht. Veel foto's dateren uit de vooroorlogse jaren; daarnaast is een bijzondere plaats ingeruimd voor geallieerde verken-

ningsopnamen van het bezette Indië. De naoorlogse luchtfoto's zijn vooral van de Marine Luchtvaart Dienst en de Photo Verkenning Afdeling van de ML-KNIL; ex-PVA-vlieger Rob van Wijngaarden verzorgde de militair-historische redactie.

Kortom: een uniek, origineel boek vol merendeels nooit eerder gepubliceerd fotomateriaal en gedegen achtergrondinformatie. *Boven Indië* biedt een blik op Nederlands-Indië en Nieuw-Guinea zoals ze werkelijk waren, maar slechts door een enkeling ooit zijn gezien. Een mooi bezit voor iedereen die Indië en de vliegerij een warm hart toedraagt!

Speciale actieprijs tot 1 jan. 1994:

f 69,50

incl. verzendkosten (EG); daarna f 84,50.
Verschijningsdatum: 1 oktober 1993.

Bestellen?

- * d.m.v. onderstaande antwoordbon of, als u dit blad niet wilt verknippen, een fotokopie of afschrift;
- * per telefoon (02990-36324) of fax (02990-34508), ook na kantoortijd en in de weekeinden.

U krijgt uw bestelling(en) dan met een acceptgirokaart per post toegezonden, ZONDER vooruitbetaling of portokosten. *Boven Indië* en *Batavia, beeld van een stad* zijn ook verkrijgbaar via de boekhandel.

Voor wie in 1989 Robert Voskuils *Batavia, beeld van een stad* heeft gemist: dit schitterende boek is nu door de auteur herzien en opnieuw uitgegeven bij Asia Maior. Voskuil beschrijft op boeiende wijze de stedenbouwkundige ontwikkeling van Batavia. Daarnaast besteedt hij uitvoerige aandacht aan Thomassen à Thuessink van der Hoop en Mohamed Ali, twee fotografen die kort voor de Tweede Wereldoorlog het stadsbeeld van Batavia vastlegden. Uit hun nalatenschap selecteerde hij het overgrote deel van de 189 schitterende foto's die *Batavia, beeld van een stad* illustreren. Voor de echte anak Betawi is dit fraaie boek (160 p., 21 x 29 cm) natuurlijk een 'must', maar iedereen met belangstelling voor Indië zal aan *Batavia, beeld van een stad* veel lees- en kijkplezier kunnen beleven!

Speciale actieprijs tot 1 jan. 1994:

f 69,50

incl. verzendkosten (EG); daarna f 79,50.

Bestelbon in gesloten envelop (postzegel NIET nodig!) verzenden naar:

Uitgeverij Asia Maior

Antwoordnummer 59

1440 VB Purmerend

mevr./dhr.

straat

postcode

plaats

telefoon/fax

bestelt hierbij:

..... ex. *Boven Indië* (tot 1 jan. 1994 f 69,50 per ex., incl. verzendkosten binnen de EG)

..... ex. *Batavia* (tot 1 jan. 1994 f 69,50 per ex., incl. verzendkosten binnen de EG)

Plaats

datum

Handtekening

Jacob van Deventer alias Van Campen?

De jonge jaren van een keizerlijk-koninklijk geograaf

Proloog: 'Nicht Anna liep met de jongen de brouwerij in. Jacob kroop weg achter de moutkuip. Ze mochten hem hier niet zien, want de brouwerij van oom Dirk was taboe voor hem. Jacob kende de jongen die met Anna meekwam: het was Warner, die biertonnen sjouwde...'

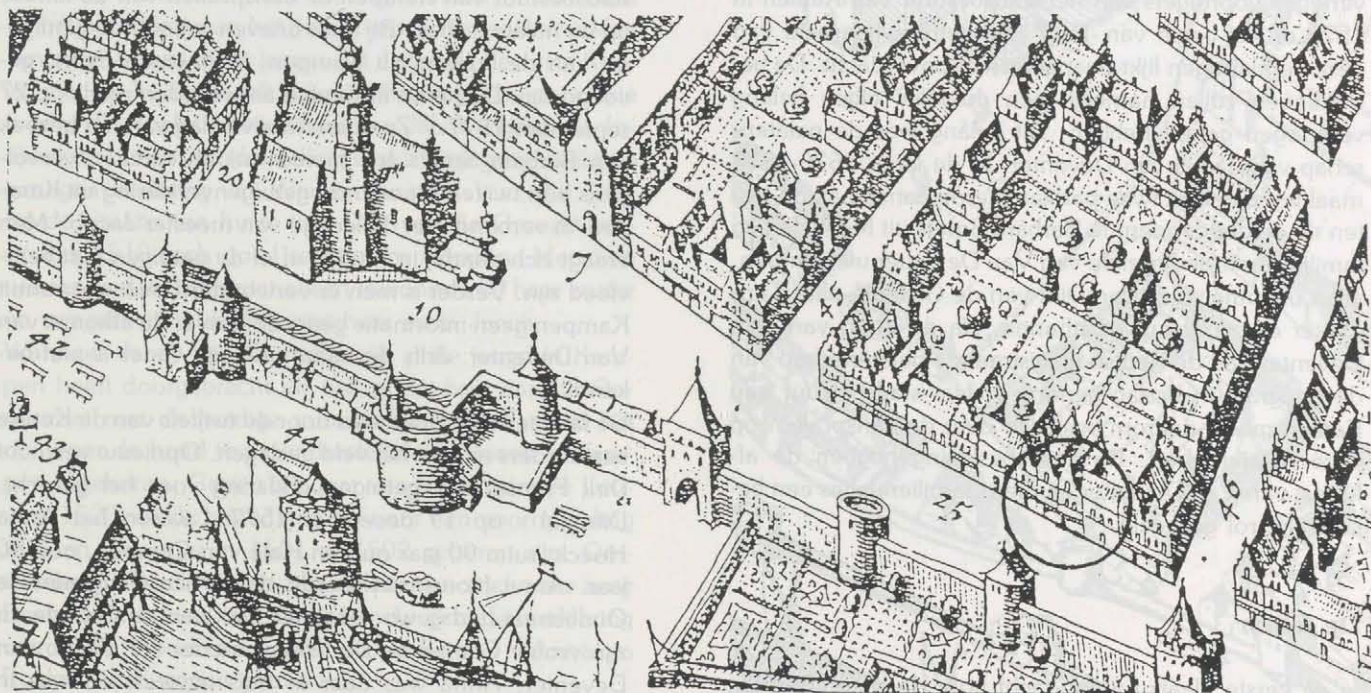
Inleiding

Bovenstaande zinnen zouden ontleend kunnen zijn aan de 'vie romancée' van Jacob van Deventer waarop B. van 't Hoff doelt in zijn slotbeschouwing van zijn in 1953 gepubliceerde studie over de geograaf. Hij stelt daar: 'Alles samengenomen zijn er geen voldoende gegevens om een afdoende biografie van Jacob van Deventer te schrijven... Voor de schrijver van een 'vie romancée' is hier vrij terrein voor fantasie'.¹ Het voorgaande stukje proza is evenwel niet louter aan de fantasie van schrijver dezes ontsproten. De kleine scène kan uit het leven gegrepen zijn en zich omstreeks 1510 afgespeeld hebben in de brouwerij van Dirk van de Gronde alias Tripmaker aan de Oudestraat te Kampen (zie afb. 1). Dirk, een welgesteld brouwer en invloedrijk man in Kampen, was een zwager van Anna, de moeder van Jacob van Deventer. Het ten tonele gevoerde nichtje Anna, naamgenote van

Jacob's moeder en geboren in 1499 of begin 1500, was een dochter van Dirk en later zakenvrouw en herbergierster in Kampen. De sjouwerman Warner (Berentsz.) getuigde in 1577 dat hij toen 84 jaar was, en dat hij in zijn jonge jaren de moeder van Van Deventer, Anna gekend had toen die bij Dirk van de Gronde en diens vrouw Catharina inwoonde.²

Betrokkenheid bij de nieuwe facsimile-uitgave van de stadsplattegronden van Jacob van Deventer³ was voor mij aanleiding al hetgeen bekend is over de jeugd van Van Deventer opnieuw te bezien. Gegevens die sedert de publikatie van Van 't Hoff beschikbaar zijn gekomen blijken het mogelijk te maken de jonge jaren van Jacob van Deventer wat meer reliëf te geven. Een van deze gegevens is de datum van inschrijving van Jacob van Deventer aan de universiteit van Leuven: 24 april 1520.⁴ Had Van 't Hoff het geboortjaar van Van Deventer aan de hand van de eerder genoemde getuigenis van Warner Berentsz. gesteld tussen 1510 en 1515; op grond van de datum van inschrijving in Leuven plaatste De Smet het geboortjaar tien jaar vroeger en wel tussen 1500 en 1505.⁵

Voorts bevindt zich in het Rechterlijk Archief van Kampen een schat aan gegevens die betrekking hebben op

1. Fragment van de plattegrond van Kampen in Tooneel der Steden van de Vereenighde Nederlanden, Joan Blaeu, 1649. In de cirkel (vierde pand van de hoek) het huis aan de Oudestraat van Dirk van de Gronde waarin Jacob van Deventer waarschijnlijk zijn jeugd heeft doorgebracht. Het achtererf van het huis liep door tot de Buiten Nieuwstraat, waar de brouwerij was gelegen.

Dr.ir. J.C. Visser, emeritus hoogleraar bouwkunde, is secretaris van de Stichting tot Bevordering van de Uitgave van de Stadsplattegronden van Jacob van Deventer.

verwanten van de moeder van Jacob van Deventer, in het bijzonder op de bierbrouwer Dirk van de Gronde en diens nakomelingen.⁶ Tot dit bronnenmateriaal behoort een getuigenverklaring over de vader van Jacob van Deventer die Van 't Hoff onbekend gebleven is. Relaties van verwanten van Jacob van Deventer met de stad Deventer konden vastgesteld worden bij een nader onderzoek in het Gemeentearchief van Deventer.⁷

Vraagstelling en bronnen

Met dit artikel wordt beoogd wat duidelijkheid te scheppen over de - soms verwarring wekkende - gegevens over de jeugdjaren van Van Deventer. De nu beschikbare bronnen maken het mogelijk de eerste levensfase van de geograaf in grote lijnen te reconstrueren. Hierbij staan de volgende vragen centraal:

- waar is Jacob van Deventer geboren,
- wie was zijn vader, en
- in welk maatschappelijk milieu heeft hij zijn jeugd doorgebracht?

De gegevens over de jeugd van Jacob van Deventer kunnen alleen ontleend worden aan schriftelijke bronnen, die dateren van na de dood van de persoon in kwestie.⁸ Het overlijden van Van Deventer vond plaats eind april/begin mei 1575 in Keulen.

Een drietal van de overgeleverde documenten is van bijzonder belang. Het betreft een tweetal getuigenverklaringen voor het gerecht van Kampen in 1577 en een verklaring van Barbara Smets, levensgezellin van Jacob van Deventer in diens Mechelse tijd (ca. 1544-1572), voor vertegenwoordigers van het stadsbestuur van Keulen in 1576 of het begin van 1577. De betrouwbaarheid van deze verklaringen lijkt overigens niet onverdacht. De betrokkenen zullen namelijk een duidelijk eigen belang voor ogen gehad hebben. Dit belang was de nalatenschap van Jacob van Deventer. In de jaren 1576-1578 maakten namelijk twee partijen hierop aanspraak: te weten de eerder genoemde Barbara Smets uit Mechelen en familie van moederszijde van Van Deventer uit Kampen, allen nakomelingen van Dirk van de Gronde, alias Tripmaker en zijn vrouw Catharina. Na de dood van Van Deventer had de Keulse magistraat de nalatenschap van de geograaf in beslag genomen. Het stadsbestuur van Keulen moest daarom beslissen over de aanspraken op deze nalatenschap. Bij deze beslissing hebben de afkomst van Van Deventer en diens familierelaties een belangrijke rol gespeeld.

De feiten

In de eerste plaats nu aandacht voor de 'zaak' Barbara Smets. Om haar aanspraken op de nalatenschap van haar partner kracht bij te zetten verklaarde zij dat Van Deventer 'von einer verdambter gepurt' was en dat de kinderen die zij samen hadden gehad reeds allen waren overleden. Vervolgens gaf zij na lang aandringen toe dat zij niet wettig gehuwd was geweest met Van Deventer.⁹

Veel meer kwamen ze in Keulen niet te weten van Barbara of misschien de feiten, dat Van Deventer niet in Deventer was geboren maar in een dorp in deze omgeving van de stad en dat Van Deventer kloosterling was geweest voordat hij in Brabant in het drukkersvak was gegaan. Maar deze wetenschap kunnen de ondervragers in Keulen ook anderszins verworven hebben.¹⁰

De naam van de vader van Van Deventer heeft Barbara niet kunnen of willen zeggen. De kwestie was de Keulse bestuurders overigens duidelijk: Barbara had geen rechten op de nalatenschap. De zaak werd in mei 1577 afgerond.¹¹

Voor het Keulse stadsbestuur waren de besognes met betrekking tot Van Deventer toen nog niet uit de wereld. Want ongeveer tegelijkertijd - in het voorjaar van 1577 - kwam de familie in Kampen in het geweer. Bij het gerecht van Kampen trad als vertegenwoordiger van de familie op kapitein Dirk Fransz. Buckho, een kleinzoon van Dirk van de Gronde en een achterneef van Jacob van Deventer.¹² Op verzoek van Dirk Fransz. getuigden op 20 april 1577 voor het Kampense gerecht de sjouwerman Warner Berentsz., oud 84 jaar en de monteur Evert Hermsz., oud 76 jaar het volgende: Zij hebben Anna, de moeder van Jacob van Deventer gekend als jong meisje toen zij inwoonde bij haar zuster Catharina en haar echtgenoot Dirk van de Gronde alias Tripmaker; naderhand trouwde Anna met iemand uit Deventer en ze gingen daar wonen. Uit dat huwelijk werd een zoon Jacob geboren die buiten Deventer 'tot zijn jaren gekomen was' en in Keulen was overleden.¹³

Met een tweetal brieven (van 19 juni en 16 september 1577)¹⁴ aan de stadsraad van Keulen ondersteunde het stadsbestuur van Kampen de aanspraken van de familie op de nalatenschap. Bij deze brieven zal ook de getuigenis van de burgers uit Kampen, Warner en Evert, gevoegd zijn. De heren in Keulen antwoorden reeds op 27 september 1577.¹⁵ Ze doen daar verslag van het bezoek van Barbara Smets (zie hierboven) en spreken vervolgens hun twijfels uit over de getuigenverklaring uit Kampen 'in verband met de leeftijd van meester Jacob.' Men vraagt zich daarbij in Keulen af of de getuigen niet beïnvloed zijn. Verder is men er verwonderd over dat vanuit Kampen geen informatie gegeven is over de afkomst van Van Deventer: zelfs de naam van zijn vader is niet bekend!

De familie in Kampen was door de twijfels van de Keulse bestuurders niet uit het veld geslagen. Opnieuw verzocht Dirk Fransz. een getuigenverklaring voor het gerecht. Ditmaal - op 19 december 1577 - waren het Anna Hoeck, ruim 90 jaar oud en Hale van Campen, oud 80 jaar. Anna Hoeck verklaarde dat zij jarenlang aan de Oudestraat had gewoond naast Dirk van de Gronde en zijn vrouw Catharina. De latere moeder van Jacob van Deventer, Anna was daar in huis geweest en was in Kampen getrouwd met een persoon uit Deventer, Roelof geheten, die het brouwersvak beoefende. Enige tijd na het huwelijk waren beiden naar Deventer vertrokken, waar hun zoon Jacob was geboren; Anna en Roelof waren in Deventer overleden.¹⁶

Opnieuw richtte de stadsraad van Kampen zich bij brief

van 4 februari 1578 tot hun college's in Keulen.¹⁷ In deze brief wordt het patroniem 'Roeloffsz.' genoemd. Verdere gegevens over de vader van Van Deventer worden echter niet verstrekt. In Keulen heeft men kennelijk daarom ook de verklaring van Anna Hoeck met een korreltje zout genomen. Na nog twee brieven uit Kampen - van 16 november 1578 en 30 maart 1579¹⁸ - verklaarde de stadsraad van Keulen op 15 april 1579, ongeveer vier jaar na de dood van Van Deventer, ook deze zaak voor gesloten.¹⁹

De jeugdjaren - een poging tot reconstructie

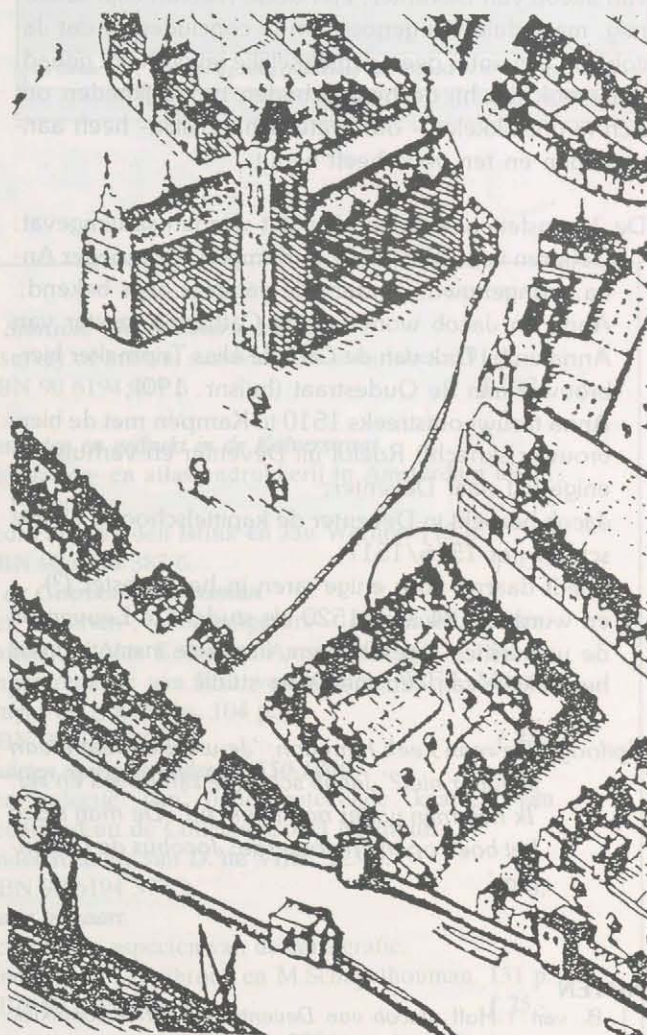
Wat kunnen we uit het voorgaande afleiden over de jeugd van Jacob van Deventer? Erg belangrijk is de mededeling van Barbara Smets dat Van Deventer 'von einer verdambter gepurt' was. Deze uitdrukking wijst niet alleen op een onwettige geboorte, maar ook op het vaderschap van een geestelijke. Zowel Van 't Hoff als De Smet vragen zich af of Barbara Smets met deze ontboezeming niet uit eigenbelang de waarheid bewust geweld heeft aangedaan. Voor beide auteurs staat de onwettige geboorte evenwel vast.²⁰ Het is namelijk opvallend, dat tijdens het leven van Van Deventer bij het vermelden van diens naam nooit het patroniem genoemd is. Dit patroniem, Roelofs, verschijnt voor de eerste maal in een document dat van latere datum is (namelijk de eerder genoemde brief van de stadsraad van Kampen aan die van Keulen van 4 februari 1578), dan de verklaring van Anna Hoeck voor de schepenen van Kampen (in december 1577) waarin de naam Roelof wordt genoemd.²¹ Als het huwelijk tussen Anna en Roelof uit Deventer inderdaad heeft plaatsgevonden,²² dan blijkt uit het ontbreken van het patroniem in de naam van Van Deventer tijdens diens leven, dat Jacob de bewuste Roelof niet als 'vader' heeft erkend. Een logische conclusie is dan, dat Roelof de stiefvader van Jacob is geweest. Indien van deze veronderstelling wordt uitgegaan, blijkt de getuigenverklaring van Warner Berentsz. c.s., die doelt op de situatie ten huize van Dirk van de Gronde omstreeks 1510 toch goed te kunnen kloppen. Met dien verstande dat Anna niet alleen inwoonde bij haar zuster en zwager, maar samen met haar zoon Jacob.

Wanneer Jacob van Deventer zijn prille jeugd in Kampen heeft doorgebracht en wel in het huis aan de Oudestraat met de huidige nummering 190, dan ligt het ook voor de hand te veronderstellen dat Jacob in Kampen is geboren. Gezien zijn jaar van inschrijving in Leuven (1520) en de benodigde tijd voor een vooropleiding zal Van Deventer in 1501 of 1502 geboren zijn. Omstreeks 1510 zal hij met zijn moeder en stiefvader naar Deventer verhuisd zijn. Volgens de getuigenverklaring van Anna Hoeck (in 1577) waren beiden - Anna en Roelof - in Kampen getrouwd.

In Deventer zal Jacob de Latijnse school bezocht hebben. Dit was de school van het Kapittel van Sint Leebuius, die ook buiten Deventer bekendheid genoot. Het gebouw lag aan het Grote Kerkhof (ter plaatse van de huidige huisnummers 5 en 6, zie afb. 2). De opleiding aan een Latijnse school duurde zes jaar, afgezien van

een (zeldzame) kopstudie van twee jaar (de z.g.n. 2e en 1e klas). Een vlotte leerling kon met 15 jaar de zes jaar tot en met de 3e klas doorlopen hebben. Met de als pienter te veronderstellen Jacob zal dit ook het geval geweest zijn. Het is niet zeker of in het begin van de zestiende eeuw de Latijnse school in Deventer beschikte over een 2e en 1e klas, dus evenmin of Jacob zijn studie na de 3e klas in Deventer heeft kunnen vervolgen. Wel is uit die tijd bekend, dat in de 3e klas van de school in Deventer novicen voor kloosters geworven werden.²³ Het is dus mogelijk - gezien de eerder aangehaalde opmerking van de Keulse bestuurders aan de stadsraad van Kampen over het kloosterleven van Van Deventer - dat Jacob inderdaad enige jaren in Deventer in een klooster heeft verbleven.

Zijn belangstelling en aanleg voor de exacte wetenschappen, misschien ook de artseneijkunde, zal hem vervolgens (in 1520) naar Leuven hebben doen vertrekken. Aan het volgen van een studie in de medicijnen, waarover Braun en Hogenberg in hun stedenboek berichten,²⁴ is mogelijk niet vreemd, dat de rector van de Latijnse school in Jacobs tijd, mr. Johan Poortvliet, tevens

2. Fragment van de plattegrond van Deventer in *Civitates Orbis Terrarum*, deel III, 1581, door Georg Braun en Frans Hogenberg. In de cirkel de Latijnse school (naast het hoekpad) aan het Grote Kerkhof, waarop Jacob van Deventer waarschijnlijk heeft verbleven in de jaren ca. 1510-1516.

stadsmedicus was.²⁵ Over contacten tussen beiden, wellicht ook nog nadat Jacob de school had verlaten, is overigens niets bekend.

Hierbij komt de vraag naar voren wie het Jacob van Deventer mogelijk gemaakt heeft in Leuven te gaan studeren. Was het de genoemde rector of Dirk van de Gronde in Kampen of een van diens relaties? Wat was - in verband hiermee - de maatschappelijke achtergrond van Jacob?

Dat Jacob van Deventer alles op eigen kracht heeft moeten doen, zoals Van 't Hoff veronderstelt²⁶ is niet waarschijnlijk, nu we weten hoe bemiddeld en invloedrijk de (aangetrouwde) familie van Anna, de moeder van Van Deventer is geweest. Zeker zal neef Jacob een (financiële) steun in de rug gehad hebben. Juist deze steun van de familie kan er toe geleid hebben dat dezelfde familie (de nakomelingen van brouwer Dirk van de Gronde) aanspraken deden gelden op de nalatenschap van Van Deventer, nadat deze in een zekere welstand in Keulen was overleden. Deze reden voor de aktie van de familie in Kampen in de jaren 1577 en 1578 is niet met bewijzen te staven maar wel geloofwaardig.

We moeten deze familie dankbaar zijn voor hun aktie, want daardoor is er nog iets bekend over de jeugdijaren van Jacob van Deventer. Het beeld hiervan blijft schimmig, maar duidelijk genoeg om te concluderen, dat Jacob van Deventer geen gemakkelijke jeugd heeft gehad. Maar ook dat hij de hem geboden mogelijkheden om zich te ontwikkelen - ook wetenschappelijk - heeft aangegrepen en ten volle heeft benut.

De 'levensfeiten' kunnen als volgt worden samengevat:

- Geboren in 1501 of 1502 te Kampen; de moeder Anna is ongehuwd, omtrent de vader is niets bekend;
- Anna en Jacob wonen in bij Catharina, zuster van Anna en bij Dirk van de Gronde alias Tripmaker bierbrouwer aan de Oudestraat (huisnr. 190);
- Anna trouwt omstreeks 1510 in Kampen met de bierbrouwer(sknecht) Roelof uit Deventer en verhuist na enige tijd naar Deventer;
- Jacob bezoekt in Deventer de kapittelschool (Latijnse school) tot 1516/1517;
- treedt daarna voor enige jaren in het klooster (?)
- en wordt op 24 april 1520 als student te Leuven bij de universiteit ingeschreven, in eerste instantie voor het volgen van een medische studie.

Epiloog 'De man keek hem aan: 'Je weet de naam van je vader niet?' Jacob schudde zijn hoofd en zei: 'Ik heb mijn vader nooit gekend'. De man sloeg het boek open en noteerde: Jacobus de Daventria.'

NOTEN

1. B. van 't Hoff, *Jacob van Deventer, keizerlijk-koninklijk geograaf*, 's-Gravenhage 1953, blz. 32.
2. Van 't Hoff, o.c., document 40: Getuigenis afgelegd voor twee schepenen van de stad Kampen 20 april 1577.
3. C. Koeman en J.C. Visser, *De stadsplattegronden van Jacob van Deventer*, Landsmeer [etc.], 1992-...., met algemene inleiding en kaartbeschrijving.

4. Antoine de Smet, De plaats van Jacob van Deventer in de cartografie van de 16e eeuw, in: *De Gulden Passer* 61-65(1980-85) blz. 462. De inschrijving vond plaats onder de naam 'Jacobus de Daventria'.
5. Van 't Hoff, o.c. blz. 29, noot 1 en de Smet o.c. blz. 462.
6. Ik ben dhr. K. Schilder te Kampen zeer erkentelijk voor het beschikbaar stellen van niet eerder gepubliceerde gegevens uit het Rechterlijk Archief van Kampen over de familie van Jacob van Deventer en voor zijn toestemming hiervan in dit artikel gebruik te maken.
7. Dhr. H. Nalis te Deventer was mij zeer behulpzaam bij het onderzoek in het Gemeentearchief aldaar, waarvoor ik hem gaarne hierbij dank zeg.
8. Met uitzondering van de in de tekst genoemde getuigenverklaring over de vader van Jacob van Deventer in het Rechterlijk Archief van Kampen zijn deze bronnen in hun geheel gepubliceerd door Van 't Hoff in zijn onder noot 1 vermelde studie, waaronder (als doc. 39) het gestelde over Van Deventer in: G. Braun en F. Hogenberg, *Civitates Orbis terrarum*, deel 3, Keulen 1581, tekst bij de plattegrond van de stad Deventer. Van 't Hoff geeft zowel de Latijnse als de Duitse en Franse versies van het relevante tekstgedeelte in het stedenboek. Hierin wordt ondermeer vermeld dat Jacob van Deventer in Deventer is geboren en de artseneijkunde heeft beoefend.
9. Van 't Hoff, o.c. doc. 49.
10. O.c. noot 9: 'Uns von ferns vorkomen, das...'
11. Van 't Hoff o.c. doc. 41 en 42, d.d. 21 en 25 mei 1577.
12. Dirk Franz. Buckho was een zoon van Frans Jansz. Buckho en Geesken Dirksdr. Hij was geboren in Deventer (R.A. Deventer inv. nr. 61, f. 66v). De ouders waren eind 1537 of begin 1538 in Kampen getrouwd (R.A. Kampen inv. nr. 12, f. 97: geschil over de huwelijksgift van Dirk Tripmaker, vader van Geesken, 19.02.1538). Een broer van Dirk: Herman Fransz. alias Buch van Deventer komt voor onder der erfenamen van Van Deventer genoemd in een verklaring van Burgemeester, Schepenen en Raden van Kampen van 4 september 1577/Van 't Hoff o.c. doc. 45).
- De vraag of het zuiver toeval is geweest, dat een in Deventer geboren nakomeling van Dirk van de Gronde het voortouw heeft genomen in de 'zaak Van Deventer' kan niet positief of negatief worden beantwoord. Wat betreft contacten van de familie van Dirk van de Gronde met personen uit Deventer kan opgemerkt worden dat Dirk van de Gronde zelf omstreeks 1500 goed bevriend was met Peter Jansz. van Deventer, die in 1498 twee huisjes in Kampen in eigendom had en verhuurde (R.A. Kampen inv. nr. 12, f. 121).
13. Van 't Hoff o.c. doc. 40.
14. Van 't Hoff o.c. doc. 44 en 46.
15. Van 't Hoff o.c. doc. 49.
16. R.A. Kampen inv. nr. 18, fol. 310.
17. Van 't Hoff o.c. doc. 50.
18. Van 't Hoff o.c. doc. 51 en 53.
19. Van 't Hoff o.c. doc. 54.
20. Van 't Hoff o.c. blz. 30. De pater Roeloff van Deventer van het St. Agnietenklooster in Kampen wiens naam Van 't Hoff publiceert in doc. 56, akte van 5 februari 1535, heeft niets met 'onze' Van Deventer te maken gehad; dat blijkt uit de getuigenis van Anna Hoeck van 10 december 1577.
- De Smet o.c. noot 3 schrijft: 'De kennis van de loopbaan van Jacob van Deventer werd van den beginne af in de war gestuurd door geheimhouding, vooreerst wegens zijn onwettige geboorte'.
21. Brief van de stadsraad van Kampen aan die van Keulen van 4 febr. 1578, zie noot 17.
22. Omtrent het huwelijk van Anna (in Kampen) is niets meer bekend, dan hetgeen blijkt uit de getuigenverklaringen van Warner Berentsz en Anna Hoeck. Ook in Deventer is niets meer over Anna en haar Roelof na te gaan. In het Rechterlijk Archief van deze stad komt het bewuste echtpaar niet voor. De naam Roelof (brouwer) komt evenwel ettelijke

malen in dit archief voor tussen 1499 en 1543. Het betreft twee personen: een Roelof gehuwd met Lysken, afkomstig uit Coevorden, in 1493 poorter geworden, overleden tussen 1518 en 1521, en een Roelof brouwer, gehuwd met Barthe die vermeld wordt in een testament van een familielid van vrouwszijde in 1508 (Deventer, ME archief inv. 156a, blz. 189 (poorterschap Roelof); andere vermeldingen in R.A. Deventer inv. 55 g t/m l).

23. R.R. Post, *Scholen en onderwijs in Nederland gedurende de middeleeuwen*. Utrecht/Antwerpen 1954 blz. 101.

24. Zie noot 8.

25. Post, o.c. blz. 37.

26. Van 't Hoff o.c. blz. 30.

SUMMARY

Jacob van Deventer alias van Campen? The early years of an imperial-royal geographer

Very little is known about the life of Jacob van Deventer (c. 1500-1575), particularly about his youth. New material in the municipal archives of Kampen and Deventer enables us to shed some more light on the early years of the cartographer. From this material we gather that Jacob van Deventer was not born in Deventer, but in Kampen, shortly after 1500. His mother Anna and her young son lived in the house of her brother-in-law Dirk van de Gronde alias Tripmaker, who was a rich beer brewer and an influential man in the town. At Jacob's birth his mother was not married. It was not until 1510 that she married a brewer from Deventer called Roelof. The young couple and Jacob went to Deventer, where Jacob attended the Latin School. Its rector Mr. Johan Poortvliet was at the same time the city doctor. On April 24th 1520, Jacob van Deventer enrolled as student in the University of Leuven; it is possible that he started off as a medical student. His mother's family was well-to-do, and it is likely that Dirk van de Gronde supported his nephew Jacob during his Deventer school years and his further studies at Leuven University.

RESTAURATIE ATELIER STERKEN

RESTAURATIE EN CONSERVERING VAN:

Boeken en banden
oude en nieuwe bindtechnieken

Handschriften en andere documenten
ontzuren, reinigen, desinfecteren,
aanvezelen, doubleren of impregneren

Prenten & (wand)kaarten
conserveren, restaureren
verdoeken, reinigen, encadreren
en bergen in opbergssystemen

Charters & zegels
conserveren, restaureren,
strekken, soepel maken
en bergen in opbergssystemen

Vrijblijvend opstellen van een restauratieplan met prijsopgave

De Cloese 7 - 9, 7339 CM Ughelen (Apeldoorn) Tel: 055 - 42 31 47 Fax: 055 - 43 06 14

Marcel Destombes (1905-1983).

Contributions sélectionnées à l'histoire de la cartographie et des instruments scientifiques. Selected contributions to the history of cartography and scientific instruments. Ed. by Günter Schilder, Peter van der Krogt and Steven de Clercq. 592 p.

ISBN 90 6194 485 6 f 318,-

Een bundel met 34 artikelen van Marcel Destombes, een van de belangrijkste geleerden op het terrein van de geschiedenis van de kartografie en wetenschappelijke instrumenten. Hij verrichtte met name pionierswerk op het gebied van de Nederlandse kartografie. Bevat tevens een biografie en een uitgebreide bibliografie.

C. Koeman. *Miscellanea cartographica*

Contributions to the history of cartography. Edited by Günter Schilder and Peter van der Krogt. 430 p.

ISBN 90 6194 167 9 f 212,-

Ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van Cornelis Koeman, emeritus hoogleraar kartografie aan de Rijksuniversiteit Utrecht, zijn 21 van zijn artikelen hiervoor geselecteerd. Daarnaast bevat dit boek een uitgebreide bibliografie van zijn werk.

Covens & Mortier

Stock catalogues of maps and atlases. The 'Catalogus van verscheide koopere platen' of the heirs of Pieter Mortier's widow (1721) and the 'Catalogue nouveau des cartes géographiques' of Covens & Mortier (1763). A facsimile edition with an introduction by Dr Peter van der Krogt. 141 p.

ISBN 90 6194 098 2 f 159,-

A. Stimson. *The mariner's astrolabe*

A survey of known, surviving sea astrolabes. 191 p.
ISBN 90 6194 017 6 f 212,-

Gesneden en gedrukt in de Kalverstraat

De kaarten- en atlasedrukkerij in Amsterdam tot in de 19e eeuw.

Red. Paul van den Brink en Jan Werner. 112 p.
ISBN 90 6194 387 6 f 75,-

In de Gekroonde Lootsman.

Het kaarten-, boekuitgevers- en instrumentenmakershuis Van Keulen te Amsterdam 1680 - 1885.

Onder redactie van E.O. van Keulen, W.F.J. Mörzer Bruyns en E.K. Spits. 104 p.

ISBN 90 6194 397 3 f 75,-

Kaarten met geschiedenis 1550-1800.

Een selectie van oude getekende kaarten van Nederland uit de Collectie Bodel Nijenhuis.

Onder redactie van D. de Vries. 123 p.
ISBN 90 6194 377 9 f 75,-

Kunst in kaart.

Decoratieve aspecten van de cartografie.

Eindred.: J.F. Heijbroek en M. Schapelhoutman. 131 p.
ISBN 90 6194 407 4 f 75,-

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever

H&S HES UITGEVERS BV
POSTBUS 129
3500 AC UTRECHT

Restauratieatelier Paul Peters

Restaureren en conserveren van:

Prenten en Grafiek

Atlassen

Globes

Drukken: Het facsimileren van oude kaarten

Weverweg 9

6961 KM

Eerbeek

Tel. 08338 - 54466

Varia Cartographica

Nico Israel ontvangt IMCoS-R.V. Tooley Award 1993

De IMCoS-R.V. Tooley Award 1993 is aangeboden aan de heer Nico Israel te Amsterdam als blijk van waardering voor zijn buitengewone inspanningen als handelaar in antiquarische boeken en kaarten en als uitgever van kartobibliografische werken van grote betekenis voor de geschiedenis van de kartografie.

Nico Israel vestigde zich in 1945 als zelfstandig antiquarisch boekhandelaar te Amsterdam. Zijn bijzondere belangstelling ging uit naar kartografie, ontdekkingen en reizen, en naar boeken met betrekking tot de zee. Als een van de uitnemendste 'boekenmensen' van de wereld, heeft hij werken verhandeld als het enig bekende exemplaar van Gastaldi's wereldkaart in 9 bladen (ca. 1561), thans in de British Library, en het prachtige paar globes van Coronelli, diameter 110 cm, verkocht aan de Library of Congress.

Nadat hij in 1960 was begonnen met een uitgeverij, stichtte hij drie jaar later samen met Kees Broekema de uitgeverij 'Theatrum Orbis Terrarum'. In 1973 hadden zij 36 delen gepubliceerd met facsimile's van 16de en 17de-eeuwse atlanten, zoals de belangrijkste uitgaven van Ptolemaeus, Ortelius en Mercator, en de zes delen *Civitates Orbis Terrarum* van Braun & Hogenberg (1572-1618). Al deze uitgaven werden voorafgegaan door bibliografische gegevens door vooraanstaande geleerden, zoals R.A. Skelton en C. Koeman. Een van de grootste uitgaven was Blaeu's *Grand Atlas* in 12 delen.

Tot Nico Israels kartografische uitgaven behoorden ook de *Atlantes Neerlandici*, *Acta Cartographica* en *Imago Mundi* (delen 16-26). Al deze uitgaven hebben zich bewezen van onschatbare waarde te zijn voor bibliothecarissen, kaartverzamelaars, historisch-kartografen en voor handelaars, die ze voortdurend als naslagwerk gebruikten.

Zij vrienden eerden deze verdiensten ter gelegenheid van zijn 70ste verjaardag in 1989 met de uitgave van de bundel *Theatrum Orbis Librorum*.

Helen Wallis,
voorzitter IMCoS

Henk Deys ontvangt Oud-Utrecht prijs

Op zaterdag 5 juni is voor de eerste maal de Oud-Utrecht prijs uitgereikt door mr. I.W. Opstelten, burgemeester van Utrecht. De prijs wordt iedere twee jaar toegekend aan de schrijver van het naar de mening van de jury beste artikel over de geschiedenis van stad of provincie Utrecht. De jury moest uit 37 inzendingen een keuze maken. Het niveau van de ingezonden stukken was hoog. Opvallend was dat de inzendingen zich in twee categorieën lieten indelen: artikelen waarin algemene historische patronen tegen een Utrechts licht werden gehouden en artikelen over specifiek Utrechtse verwickelingen. Dit veroorzaakte dat de jury niet één, maar twee prijswinnaars voordroeg, een in iedere categorie. De winnaars van de Oud-Utrecht prijs 1993 zijn: dr. H.P. Deys te Rhenen voor 'Justus van Broeckhuysen, landmeter 's Hoofs van Utrecht' en drs. K. van Vliet te Utrecht voor 'Markt in middeleeuws Utrecht'. [Bron: *Stichts Historisch Contact* 4, zomer 1993].

Studiedag 1993 van de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie

Boeken werden in de 17de en 18de eeuw per definitie niet gebonden. De boekenliefhebber kocht het boek gewoonlijk in plano; de drukvellen werden veelal onversneden, niet gevou-

wen en niet gebonden aangeboden. Het was de koper zelf die besliste hoe hij tekstmateriaal werd geordend en ingebonden. Deze gang van zaken stelde hem bovendien in de gelegenheid om naast de tekst ook beeldmateriaal op te nemen. Geografisch en historisch materiaal, moderne kaarten, kaarten met historische gebeurtenissen, topografische afbeeldingen, historiereprenten, architectuurprenten en portretten werden hetzij ter verluchting dan wel ter educatie meegebonden.

Bibliografisch onderzoek naar dergelijk beeldmateriaal is een moeilijk en vaak arbeidsintensief karwei, maar daar staat dan wel tegenover dat de onderzoeker vaak op onverwachte verrassingen stuit.

Onder de titel *Verborgene kaarten: kaarten in boeken en pamfletten 1500-1800*, organiseert de Werkgroep voor de geschiedenis van de Kartografie vrijdag op 12 november a.s. een studiedag waarin dit, veelal nog onbekende kaartmateriaal centraal staat.

Plaats van handeling van deze studiedag, die ook ditmaal onder supervisie van de Nederlandse Vereniging voor Kartografie wordt gehouden, is de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, gelegen direct naast station Den Haag CS.

Het precieze programma staat nog niet vast. In ieder geval worden lezingen gepresenteerd waarin aandacht wordt besteedt aan kaarten in Noord- en Zuidnederlandse bijbels, kaarten in Nederlandse reisbeschrijvingen, kaarten in pamfletten en kaarten in de verschillende edities van Ludovico Guicciardini's *Beschrijvinghe van alle de Nederlanden*. De heer S. Hesselink heeft toegezegd een lezing te verzorgen, waarin de thematiek vanuit de kant van de antiquaar wordt belicht.

U kunt zich opgeven door f 30,- over te maken op girorekening 1670043 t.n.v. drs M.M.Th.L. Hameleers te Maarssen. In dit bedrag is geen lunch, maar wel een borrel inbegrepen. In de omgeving van de Koninklijke Bibliotheek zijn talrijke mogelijkheden voor een lunch.

Een bevestiging met een definitief programma ontvangen degenen die zich inschrijven in de tweede helft van oktober 1993.

Tentoonstelling en lezingen te Delft

Samen met het pas geopende Techniek Museum Delft presenteert Studium Generale van 1 oktober tot 26 november 1993 de tentoonstelling *MAPS - kaarten & plattegronden van bergtop tot oceaانبodem*. Deze unieke collectie kaarten en plattegronden samengesteld door de ontwerper Paul Mijksenaar en uitgebracht door de Stichting Kunstprojecten Rotterdam, geeft een fascinerend beeld van de vele wijzen waarop de wereld in kaart kan worden gebracht.

Plaats: Techniek Museum Delft, Ezelsveldlaan 61, Delft. Openingstijden: dinsdag t/m zaterdag 10-17 uur, zondag 11-16 uur. Toegangsprijs f 3.50.

Parallel aan deze tentoonstelling organiseert Studium Generale een lezingenserie, waarin aandacht besteed zal worden aan diverse, vaak onvermoede, aspecten van de kartografie. Kaartenmakers en vormgevers komen aan het woord en debatteren over het (wereld)beeld dat de onschuldige kaartlezer wordt voorgeschoteld. Daarnaast is er ook aandacht voor de relatie tussen topografie en literatuur. De lezingen worden gehouden op vijf achtereenvolgende dinsdagavonden in het Waagtheater, Markt 11 te Delft. Elke lezing begint om 20 uur en is vrij toegankelijk. Het programma is als volgt:

5 oktober: *De ontwikkeling van het wereldbeeld: over de geschiedenis van de kartografie*, door Dr Peter van der Krogt, co-referent Tjebbe van Tijen;

12 oktober: *De topografie van het schrijven: naar een ruimtelijke literatuur*, door Dirk van Weelden;

19 oktober: *'How to lie with maps?' Over de werkelijkheid achter de kaart*, door Dr Menno Jan Kraak en Ir. René van der Schans;

26 oktober: *Op stap met kaart en gids: over tekens die de weg wijzen*, door prof. Paul Mijksenaar, voorprogramma ir. Robert van Grieken;

2 november: *Hedendaagse ontdekkingsreizen: kaarten die tot leven komen*, door Carolijn Visser.

Verdere inlichtingen: Studium Generale, Kanaalweg 2b, 2628 EB Delft, tel. 015-785235.

Tentoonstelling '500 Jaar Edamse Cartografie'

Ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de Vereniging Oud Edam wordt een tentoonstelling gehouden over zeekaarten die in de 16de en 17de eeuw zijn vervaardigd door de Edamse Kartografische school en over de kaarten die van Edam zijn gemaakt. De kaarten komen naar Edam terug vanuit diverse musea en bibliotheken uit geheel Nederland en Europa. Ze zijn van 11 september tot 24 oktober 1993 te zien in het prachtig gerestaureerde stadhuis van Edam. Geopend van maandag t/m zaterdag 10-16.30 uur en op zon- en feestdagen van 13-16 uur. Informatie 02993-71727 (VVV).

Koeman's *Atlantes Neerlandici*, Editio II^a

Begin 1992 ontstond bij HES Uitgevers te Utrecht het idee de magistrale bibliografie *Atlantes Neerlandici* (1967-1971) van prof. Koeman opnieuw uit te geven. Aanvankelijk werd ge-

dacht aan een fotografische herdruk. Al snel bleek dat zo'n ongewijzigde heruitgave geen goede keuze was, omdat de gegevens na ruim 25 jaar sterk verouderd waren. Door later onderzoek is veel meer bekend geworden, o.a. doordat er meer exemplaren gevonden zijn. Eveneens voldoen de beschrijvingen van atlanten en kaarten niet aan de hedendaagse (karto-)bibliografische normen (dit is geen kritiek op prof. Koeman, deze normen zijn voor het merendeel pas ná de uitgave van zijn *Atlantes Neerlandici* ontwikkeld).

De *Atlantes Neerlandici*, Editio II^a wordt geredigeerd door dr. P.C.J. van der Krogt. Het nieuwe werk zal uit verschillende delen gaan bestaan, waarbij niet wordt uitgegaan van alfabetische presentatie, maar van thematisch samenhangende groepen atlanten. In eerste instantie zal de nieuwe editie atlanten tot 1800 omvatten. Er wordt naar gestreefd een eerste deel over de Mercator-Hondius-Janssonius atlas in 1994 uit te geven.

Voor dit project wordt medewerking gevraagd van de lezers van dit tijdschrift, en wel op twee verschillende manieren:

Op de eerste plaats zijn er vrijwilligers nodig, die volgens de nieuwe normen de kaarten in de verschillende atlanten gaan beschrijven. Bij voorkeur dienen zij enigszins met een PC overweg te kunnen.

Op de tweede plaats wordt een ieder verzocht eventuele correcties, aanvullingen of andere op- of aanmerkingen op de huidige *Atlantes Neerlandici* - hoe klein ook - aan de redacteur kenbaar te maken. In het bijzonder gaat de belangstelling uit naar nog niet in de *Atlantes Neerlandici* vermelde exemplaren.

Dr P.C.J. van der Krogt, FRW-kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht, tel. 030-532052 (maandag en donderdag).

Besprekingen

Proceedings of the seminar on teaching the history of cartography held at the University Library, Uppsala, June 13, 1991. Utrecht : ICA Commission on History of Cartography, 1991. 82 p.

Historische kartografie wordt wel eens - al dan niet terecht - volgens verschillende betekenissen gedefinieerd. Enerzijds als de geschiedenis van de kartografische producten, technieken en voorstellingswijzen en -inhoudselementen. Anderzijds is er de studie van de inhoud van historische (oude) kaarten om inzicht te krijgen in bepaalde situaties, evoluties of handelingen op bepaalde ogenblikken van onze geschiedenis.

Soms wordt er ook de 'kartografische geschiedenis' of de huidige kartografische voorstellingen van historische situaties mee bedoeld. *Teaching the history of cartography* zou door zijn titel zelf de indruk kunnen geven de eerste definitie aan te kleven. In 1991, op 13 juni, kwamen enkele wereldexperts op het vlak van de kartografische didactiek bijeen in Uppsala (Zweden) alwaar ze hun visie gaven over de onderwijskundige aspecten van de 'history of cartography'. Deze bijeenkomst deed zich voor bij gelegenheid van een gecombineerd seminarie tijdens een vergadering van de leden van de I.C.A. (Internationale Cartografische Associatie) - historisch-kartografische onderwijzerswerkgroep (CET), gecombineerd met het tweejaarlijkse internationale congres van de geschiedenis van de kartografie. Rapporten uit Nederland, Israël, Oostenrijk, Frankrijk, Duitsland en de V.S. werden bediscussieerd door experts uit die landen, aangevuld door specialisten vooral uit Zweden zelf en het Verenigd Koninkrijk.

Het onderwijs in de geschiedenis van de kartografie is weliswaar vooral op een universitair studentenpubliek gericht; ook het brede publiek en bibliothecarissen worden in de opleidings-

bedoeling betrokken (cf. Woodward, V.S. en M. Pelletier, Frankrijk). Ormeling (Nl.), Kadmon (Israël) en Scharfe (B.R.D.) vinden de opleiding in de geschiedenis van de kartografie noodzakelijk voor zowel technische als academische kartografen. Kretschmer (Oostenrijk) vindt het belangrijk inzicht te hebben in de evolutie van de druktechnieken om vele andere historisch kartografische aspecten te kunnen begrijpen.

Hameleers, die het vorig Historisch Kartografisch Congres hielp organiseren in Amsterdam (1989) kan met ervaring spreken over veranderingen in opvattingen omtrent opleidingsaspecten van de geschiedenis van de kartografie.

De 80 bladzijden tellende uitgave is geenszins allesomvattend. Toch is het een eerste poging om een aantal didactische aspecten en meningen omtrent de geschiedenis van de kartografie in discussie te brengen en om zich te bezinnen over een domein waarmee elke kartograaf, elke geograaf en elke specialist in de geschiedenis van de moderne en nieuwste tijden te maken heeft.

F. Depuydt

Een wereldreiziger op papier. De atlas van Laurens van der Hem (1621-1678) / Inleidend essay door Roelof van Gelder en catalogus door Jan van der Waals, tekstredactie door Annemiek Overbeek; eindredactie: Jacobine E. Huiskens en Friso Lammertse. - Stichting Koninklijk Paleis te Amsterdam / Snoeck-Ducaju & Zoon 1992. - 160 p., ill., krt. - zonder ISBN.

In Amsterdam is afgelopen zomer in het Paleis op de Dam de verzameling van de Amsterdamse advocaat Mr Laurens van der Hem het onderwerp van een expositie geweest. Een expo-

sitie die mooi aansluit op de grote tentoonstelling over de zeventiende-eeuwse, Amsterdamse verzamelaars met hun 'rariteitenkabinetten' die gelijktijdig in het Amsterdams Historisch Museum was. In het voorwoord van de catalogus staat vermeld dat de wereldkaarten in de vloer van de Burgerzaal van het Paleis (men haalt Vondels gedicht hierover aan) het middelpunt van de tentoonstelling vormden. Dit echter blijkt verder nergens uit de publikatie en kwam ook niet uit de verf op de tentoonstelling zelf, behalve dat men langs de vloerkaarten heen naar de expositieruimten moest lopen. Maar dit terzijde.

In de inleiding schrijft de journalist-historicus Roelof van Gelder met vlotte pen (uitvoerig voorzien van noten) over de persoon, verzameling (papierkunst en schilderijen) en bibliotheek van Laurens van der Hem. Hierin staat de beroemde uit circa 2000 afbeeldingen (merendeels kaarten) bestaande Van der Hem-Atlas, waarvan de basis gevormd wordt door Blaeu's *Atlas maior* en die bewaard wordt in de Nationalbibliotheek te Wenen, centraal. Deze factice-atlas wordt ook wel 'Eugenius-Atlas' genoemd, naar prins Eugenius van Savoye, die de atlas op een veiling in 1730 aankocht. Over het aantal banden waaruit de atlas bestaat worden we in de publikatie tegenstrijdig geïnformeerd. In het voorwoord wordt gesproken over 46, terwijl Van Gelder het heeft over 50 banden en een doos met 28 grote tekeningen. Op de expositie waren hiervan 2 delen en 23 bladen (uit hun band gehaald) te zien. Er bestaat tot dusver wel enige literatuur over de Atlas maar in zijn totaliteit is er nog nooit een goede beschrijving van gemaakt. Ingewijden weten inmiddels dat een kaarthistoricus en een kunsthistoricus dit project onder handen hebben.

De kunsthistoricus Jan van der Waals heeft de tentoongestelde objecten, met uitgebreid commentaar en bronvermelding, nauwkeurig beschreven. Ook dat is een genoegen om te lezen. Heel plezierig hierbij is dat alle nummers (in totaal 162) in de catalogus zijn afgebeeld, waarvan een groot aantal in kleur. Het trof mij dat beide schrijvers zich niet uitlaten over de mogelijkheid dat Johannes Vingboons als kopiist van de anonieme kaarten en tekeningen betreffende het octrooigebied van de VOC zijn bijdrage leverde aan de Atlas-Van der Hem. Door onder anderen Wagner (1976) en Van Bracht (1981), genoemd in de literatuuropgave, is dit naar voren gebracht. Het wachten is op de mening van de twee andere onderzoekers! Doordat zij werken vanuit de invalshoek van twee vakgebieden (de kunstgeschiedenis en de historische kartografie) zullen zeker ook fouten vermeden worden zoals bij de beschrijving van de kaart van 't Hoogh-Heemraetschap van de Uytwaterende sluysen in Kennemerlant ende West-Friesland' (cat. nr II, 20) die heel nadrukkelijk op naam staat van de graveur Koenraet Decker, terwijl de oorspronkelijke maker van de kaart, de bekende landmeter Jan Jansz. Dou, niet wordt genoemd.

Tot slot een woord over de samenstelling van de catalogus. Kosten noch moeite lijken gespaard te zijn om er een wetenschappelijke luxe-uitgave van te maken, maar als naslagwerk schiet de publikatie te kort. Een personenregister ontbreekt en er is ook geen goede inhoudsopgave waarin de hoofdstukken van de zes 'tableaus' met hun onderverdeling te lezen zijn.

Marijke Donkersloot-de Vrij

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

ATLAS

Atlas der geheele aarde ten dienste van Nederlanders, naar de laatste ontdekkingen en vorderingen in de Aardrijkskunde bewerkt / door J. van Wijk Roelandszoon en J. Jaeger. - [Facsimile-uitgave]. - [Weesp] : Robas, [1993]. - 34 krtn. - Facsimile van uitgave: Te Groningen, bij J. Oomkens J. zoon, [1851]. - Koeman, *Atlantes Neerlandici*, Wijk 2. - f 69,-.

DEKKER, E.

Epact tables on instruments: their definition and use / Elly Dekker. - In: *Annals of Science* 50(1993), p. 303-324. - Betreft o.a. diagrammen in zeeatlassen en stuurmangidsen en op instrumenten t.b.v. de bepaling van de getijden.

GRAATSMA, B.G.

Limburg 1802-1807: landschap en vegetatie in kaart gebracht: de Tranchotkaart als historische informatiebron / B.G. Graatsma. - In: *Natuurhistorisch Maandblad* 83(1993)3, p. 118-164 = *Publicaties Natuurhistorisch Genootschap Limburg* 40-2(1993). - Met samenvatting in Frans en Duits. - Het artikel wordt voorafgegaan door een inleiding: De Tranchotkaart: de nadagen van het holoceen in Limburg in beeld / J.J.C. Piket. (p. 117). - Te bestellen bij: Publikatiebureau Natuurhistorisch Genootschap, Groenstraat 106, 5074 EL Melick.

GRÓF, L.

Marsigli gróf élete II. rész [The life of Count Marsigli, part 2] / Gróf László. - In: *Cartographica Hungarica* 3 (mei 1993), p. 25-29. - Voor deel 1, zie literatuur in het eerste nummer van deze jaargang.

KADASTRALE ATLAS

Kadastrale atlas van Zeeland 1832: Serie Walcheren, dl. 1: Veere, Vrouwenpolder, Serooskerke, Gapinge. - Middelburg

: Stichting Kadastrale Atlas Zeeland, 1993. - ISBN 90-72210-05-0.

Kadastrale atlas Gelderland 1832: Putten / J. van Eck, G.C.J.M. Hollanders. - Arnhem : Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, 1993. - ISBN 90-71988-12-0.

KARROW, R.W.

Mapmakers of the sixteenth century and their maps: bibliographies of the cartographers of Abraham Ortelius, 1570: based on Leo Bagrow's A. Ortelii Catalogus Cartographorum / Robert W. Karrow Jr. - Winnetka, Ill. : Speculum Orbis Press, 1993. - Published for The Newberry Library, Chicago. - xxx, 846 p. ; ill. - ISBN 0-932757-05-7.

KLEIN WASSINK, J.A.

De kaartboeken van de Zaan van het Hoogheemraadschap van de Uytwaterende Sluizen in Kennemerland en West-Friesland / J.A. Klein Wassink. - Utrecht : Rijksuniversiteit, Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen, 1993. - 2 dl. (49 + 91 blz., ill.). - Afstudeerscriptie.

KOEMAN, C., & J.C. VISSER

De stadsplattegronden van Jacob van Deventer : Map 1 Nederland Zuid-Holland. - Weesp : Robas bv ; Alphen aan den Rijn : Canaletto ; [s.l.] : Stichting tot bevordering van de uitgave van de plattegronden van Jacob van Deventer, 1992 [i.c. 1993]. - Portefeuille met de volgende inhoud: (1) [facultatief] *De stadsplattegronden van Jacob van Deventer* / C. Koeman & J.C. Visser. - [16] blz. ; ill. - Met Voorwoord van C. Koeman, Inleiding door J.C. Visser en Algemene beschrijving van de kaarten door P.C.J. van der Krogt; (2) *Kaartbeschrijvingen Map 1 Nederland Zuid-Holland* / door J. Klok ... [et al.]; eindred. P.C.J. van der Krogt. - 15 tekstbladen; (3) *Reproducties*

Map 1 Nederland Zuid-Holland. - 25 bladen facsimile's. - ISBN 90-72770-34-X. - Prijs f 250.

De stadsplattegronden van Jacob van Deventer : Map 3 Nederland Noord-Holland. - Weesp : Robas bv : Alphen aan den Rijn : Canaletto : [s.l.] : Stichting tot bevordering van de uitgave van de plattegronden van Jacob van Deventer, 1993. - Portefeuille met de volgende inhoud: (1) [facultatief] *De stadsplattegronden van Jacob van Deventer* / C. Koeman & J.C. Visser. - [16] blz. ; ill. - Met Voorwoord van C. Koeman, Inleiding door J.C. Visser en Algemene beschrijving van de kaarten door P.C.J. van der Krogt; (2) *Kaartbeschrijvingen Map 3 Nederland Noord-Holland* / door J.J.J.M. Beenakker ... [et al.]; eindred. P.C.J. van der Krogt. - 12 tekstbladen; (3) *Reproducties Map 3 Nederland Noord-Holland.* - 24 bladen facsimile's. - ISBN 90-72770-49-8. - Prijs f 250.

KROGT, P. van der, M. HAMELEERS en P. van den BRINK *Bibliografie van de Geschiedenis van de Kartografie van de Nederlanden = Bibliography of the History of Cartography of the Netherlands* / Peter van der Krogt, Marc Hameleers, Paul van den Brink. - Utrecht : HES Publishers, 1993. - 418 blz. - ISBN 90-6194-158-X. - Prijs f 69,50.

MÖRZER BRUYNS, W.F.J. Vier kaarten omvattende de gehele wereld: Johannes Vingboons (1616/17-1670) / W.F.J. Mörz Bruyns. - In: *Vereniging Rembrandt* 3(1993)1, blz. 9-13.

NALIS, H.J. Doetecum, Baptista van (overleden 1611) kaartmaker en graveur / H.J. Nalis. - In: *Overijsselse biografieën : levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Overijsselaars* / red. J. Folkerts... [et al.]. - Amsterdam [etc.] : Boom, 1993. - Dl. 3. - blz. 21-25.

Het klooster Ter Hunnepe op enkele oude kaarten / H.J. Nalis. - In: *Zusters tussen twee beken : graven naar klooster Ter Hunnepe*. - Deventer : Museum De Waag, 1993. - blz. 21-32. - Betreft het cisterciënzerklooster Mariënhorst te Ter Hunnepe ten zuidoosten van Deventer.

OKHUIZEN, E. Exploratie en kartografie van de Noordoost-Passage en Noord-Eurazië, 15de-19de eeuw / samenvatting lezing van drs. Edwin Okhuizen. - In: *Aviisi : uitgave van de Vereniging Nederland-Finland* 1993, 3, bl. 8-11

PHYLIPSEN, W. Groningen opgemeten in juk, deimat en veertienvoetsroede / Wim Phylipsen. - In: *NGT Geodesia* 35(1993)5, p. 228-229. - Overgenomen uit *De Volkskrant* 29 december 1992. - Betreft verzameling van 128 pre-kadastrale kaarten vervaardigd in 1721-1736 in opdracht van Thomas van Seeratt door de landmeters Folckers en Teysinga.

SCHILDER, G. *Monumenta cartographica Neerlandica IV: Losse kaarten en topografische prenten uitgegeven door Willem Jansz. Blaeu = Single-sheet maps and topographical prints published by Willem Jansz. Blaeu* / Günter Schilder. - Alphen aan den Rijn : Uitgeverij 'Canaletto', 1993. - Tekstboek ((2), 364 blz. : ill.) + portefeuille met 23 facsimile's (35 bladen). - ISBN 90-6469-660-8. - Tekst in Nederlands en Engels. - Prijs f 300.

WALLIS, H. *William P. Cumming Map Collection at Davidson College* / Writer: Helen Wallis [... et al.]. - [Davidson, North Carolina] : E.H. Little Library, Davidson College, 1993. - 17 p. - (A William Cumming Rose Fund Publication ; no. 1). - Biografie van Cumming en overzicht van zijn collectie, voornamelijk kaarten, boeken en foto's van kaarten van het zuidoosten van de Verenigde Staten.

WIJINTERP, P. Nederlands 1e Nauwkeurigheidswaterpassing / P. Wijnterp. - In: *NGT Geodesia* 35(1993)5, p. 211-217. - Uitgevoerd door L. Cohen Stuart, 1875-1887.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

THE MAP COLLECTOR, no. 63 (Summer 1993)

Lannon, J., The cartographic collections of the Boston Athenaeum (p. 2-7).

Lowenthal, M.A., & H. Wallis, The missing print in the Rawlinson-Holkham series on the Americas (p. 10-11).

Worms, L., Thomas Kitchin's 'Journey of Life', part two (p. 14-20).

Rodger, E.M., Large scale English county maps and plans of cities not printed in atlases, part 16: Huntingdonshire (p. 22-24).

Price, C.M., A brush with colour (p. 28-31).

Lane, B., Ogilby republished in farmhouse kitchen (p. 32-33).

Buisseret, D., Chicago in 1832 (p. 37).

Harlow, N., & A.W. Newman, Two new plans of San Francisco Bay found (p. 38-39).

Dahl, E.H., A second Bressani original of New France comes to light (p. 42-43).

IMCoS JOURNAL, no. 53 (Summer 1993)

Smith, D., The demise of a nineteenth-century cartographic project: the publication of Lyson's *Magna Britannia* (p. 5-13).

Allpress, P., William Herbert: cartographer (p. 15-16).

Just issued:

Catalogue 35 - ZIPANGU, The Mapping of Japan.

64 Pages, 88 illustrations many of which in colour. Including chapters on: The introduction of Western maps in Japan. Dutch and English ties in 17th century Japan, Deshima, Von Siebold, Nagasaki School Paintings/Prints.

45 Fine maps, prints and books offered for sale. Each entry is briefly described as to condition and importance.

Price list 40 - Germany, Switzerland and Austria. 115 Maps and prints, including rare maps by Ortelius/Galle and J.Hondius. Fine Merian views coloured by Anna Beek. 16pp. 9 Illustrations.

Pricelist 41 - AFRICA, A collection of Cape of Good Hope Maps, Prints & Documents. 55 Maps, prints and VOC-documents. 20pp. 9 Illustrations.

Pricelist 42 - The Low Countries. 245 Maps, views and atlases. 30pp. 4 Illustrations.

Pricelists are free of charge. Catalogues: please send Hfl. 20,00 for your postpaid copy. For payment by American Express, Visa, or Diners Club, please state type, card number and expiry date.

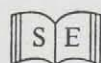
PAULUS SWAEN

Old Maps and Prints

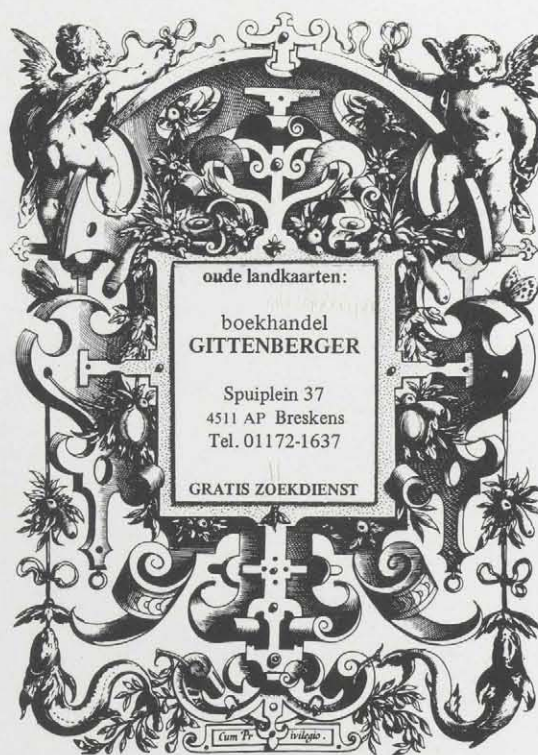
Hofstraat 19 - 5664 HS Geldrop - The Netherlands
Tel. 040 853571 Fax 040 854075

J. Emmering
Antiquarian Bookseller
and Printdealer

N. H. Voorburgwal 304
1012 RV Amsterdam
tel. 020 - 231476

Old and Rare maps. West Indiana

Günter SCHILDER - *Australia Unveiled*. The share of the Dutch navigators in the discovery of Australia. Amsterdam, 1975. 2 delen in 1. 25 x 17½ cm. (XII), 424 pp. 44 platen, 61 afbeeldingen in de text, en 88 kaarten. Linnen.
 ISBN 90 221 9997 5 Dfl. 170,—

Günter SCHILDER - The World Map of 1624 by Willem Jansz. Blaeu and Jodocus Hondius. Amsterdam, 1977. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 20 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 244 x 165 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 118 7 Dfl. 165,—

Günter SCHILDER - The World Map of 1669 by Jodocus Hondius the Elder and Nicolaas Visscher. Amsterdam, 1978. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 20 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 246 x 167 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 119 5 Dfl. 165,—

Günter SCHILDER - James WELU - The World Map of ca. 1610 by Petrus Kaerius (Pieter van den Keere). Amsterdam, 1980. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 10 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 197 x 126 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder en J. Welu.
 ISBN 90 6072 120 9 Dfl. 145,—

Günter SCHILDER - Three World Maps by Nicolaes van Wassenauer and François van den Hoeye of 1661, Willem Janszoon (Blaeu) of 1607, Claes Janszoon Visscher of 1650. Amsterdam, 1982. 44 x 55 cm. Eén op één facsimiles bestaande uit gezamenlijk 14 bladen, welke drie grote wandkaarten vormen. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 121 7 Dfl. 165,—

Alle prijzen excl. 6% B.T.W.

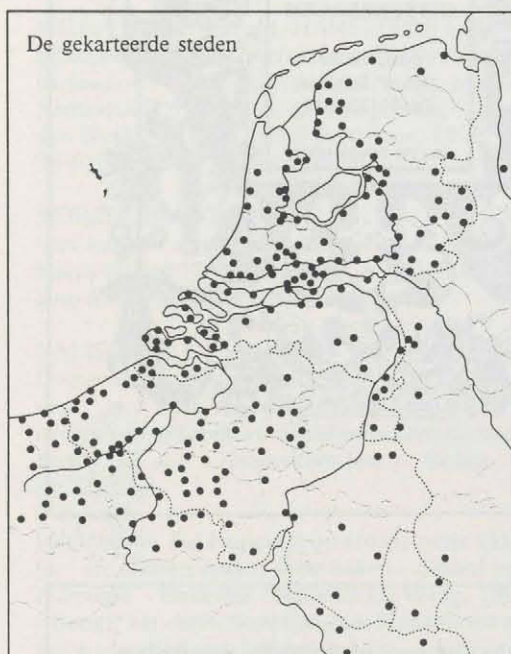
Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever:

NICO ISRAEL
Keizersgracht 489
1017 DM Amsterdam
 Tel.: (020) - 22 22 55.

DE STADSPLATTEGRONDEN VAN JACOB VAN DEVENTER

Reproducties van de minuten en netkaarten
van 222 steden in de 17 Provinciën
vervaardigd door Jacob van Deventer tussen 1558 en 1570

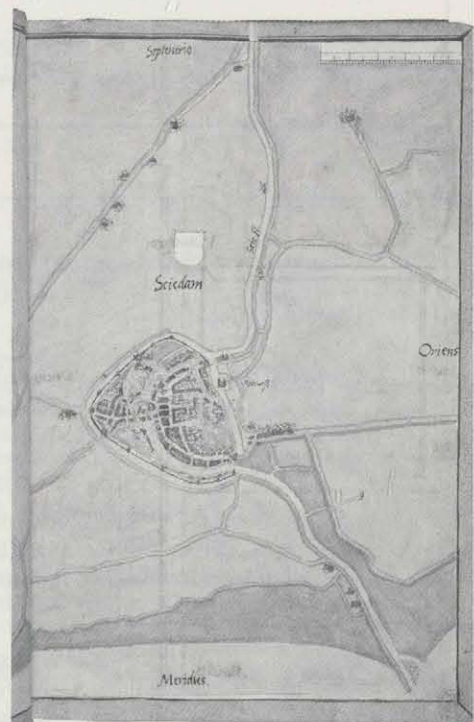
Ca. 325 facsimile's in 15 mappen

Elke map (36 × 51 cm) bevat:

- kleurenreproducties op ware grootte van de minuten en netkaarten van een provincie*
- kaartbeschrijvingen voor elke stad door een lokaal deskundige
- inleiding over Van Deventer en zijn kaarten door J.C. Visser en P.C.J. van der Krogt

* Groningen en Drenthe samen met Overijssel; Noordbrabant en Limburg gezamenlijk.

**Prijs: f 250,— per map
incl. BTW,
exclusief verzendkosten.**

Uitgegeven onder leiding van C. Koeman en
J.C. Visser door ROBAS bv i.s.m. de Stichting
tot Bevordering van de Uitgave van de Platte-
gronden van Jacob van Deventer.

Robas BV
Leeuwendalseweg 5
Postbus 994, 1380 EZ Weesp
Telefoon 02940 - 62710
Telefax 02940 - 31550

BESTELFORMULIER/INFORMATIEFORMULIER

0 Ik bestel ex van de Stadsplattegronden van Jacob van Deventer, provincie

0 Voordat ik bestel, wil ik graag meer informatie over de uitgave "Stadsplattegronden van Jacob van Deventer".

Naam

Adres

Postcode/Plaats

De ongefrankeerde envelop sturen naar:

Robas bv, Antwoordnummer 6818, 1380 VE, WEESP